

**TRABAJO DE FINAL DE GRADO EN TRADUCCIÓN E
INTERPRETACIÓN**

TREBALL DE FI DE GRAU EN TRADUCCIÓ I INTERPRETACIÓ

Departament de Traducció i Comunicació

TÍTULO / TÍTOL

**ESTÀNDARDS DE QUALITAT EN LA SPS DE
PEL·LÍCULES D'ANIMACIÓ EN VALENCIÀ:
EL CAS D'À PUNT**

Autor: Josep Blasco Nebot

Tutora: Irene de Higes Andino

Data de lectura: Maig de 2021

AGRAÏMENTS

En primer lloc, m'agradaria donar les gràcies a Irene de Higes Andino per la seua tasca com a tutora en aquest treball de fi de grau. Va ser gràcies a ella que el meu TFG va agafar la forma que té i aquest no haguera sigut possible sense la seua ajuda i orientació. Gràcies per fer gran la meua xicoteta idea inicial. Gràcies per obrir-me la porta al món de la investigació (a xicoteta escala) i per motivar-me a fer aquest treball. Agrair-li també la seua disponibilitat i rapidesa en tot allò que li he demanat durant el curs. Finalment, gràcies per la seua tasca com a professora d'Accessibilitat en el grau de Traducció i Interpretació, en especial per aplicar metodologies participatives i de caràcter cooperatiu en l'aula i demostrar la seua professionalitat tant en l'àmbit de la traducció com el de la docència.

D'altra banda, agrair a José Luis Martí Ferriol, professor del Grau, amb qui vaig tindre el plaer de fer la primera assignatura de Traducció Audiovisual i vaig tindre el primer contacte amb el món de l'Accessibilitat audiovisual. Gràcies també per recomanar-me Irene com a tutora.

En tercer lloc, m'agradaria donar les gràcies a la productora executiva d'emissions del Departament de Programació d'À Punt Mèdia, Júlia Sorní Moreno, per la seua amabilitat a oferir-nos i lliurar-nos els fitxers de vídeo i els subtítols de les obres audiovisuals que s'han emprat per a elaborar l'anàlisi d'aquest treball.

Per últim, gràcies a les meues companyes de carrera, de pis, i amigues, Wendy Delgado i Alba Rodríguez. Perquè amb elles acabar el Grau ha sigut molt més suportable en aquests temps de pandèmia, confinaments i vida social tan limitada.

RESUM

L'objectiu global d'aquest treball de fi de grau és elaborar un estudi que puga servir de referència per a millorar la qualitat de la subtitulació per a persones sordes. De manera més específica, l'estudi es basa en l'anàlisi i la comparativa de la subtitulació per a persones sordes de dues pel·lícules d'animació emeses en la televisió pública valenciana i dirigides a un públic infantil: *Der kleine Drache Kokosnuss*, (*Coco, el drac xicotet*, Hubert Weiland, Nina Wels, 2014), i *Volki i ovtsy. Beeezumnoe prevrashchenie* (*Ovelles i llops*, Andrey Galat, Maksim Volkov, 2016). Per establir els criteris de l'anàlisi, s'ha analitzat primerament la relació entre el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació* (2017) i la norma UNE 153010 (AENOR, 2012), amb l'objectiu de comparar les recomanacions i els estàndards de qualitat d'ambdós marcs de referència i assenyalar-ne les diferències. Per a completar l'anàlisi dels subtítols de les dues pel·lícules, s'han utilitzat investigacions acadèmiques alienes a aquesta norma i aquest llibre d'estil. En aquest sentit, s'ha recorregut a estudis acadèmics alternatius i innovadors que aborden amb profunditat la peculiaritat del públic a qui s'adrecen els productes audiovisuals d'aquest estudi: els infants. Aquestes investigacions ens han permés identificar aspectes específics que cal tindre en compte pel que fa a la SPS de productes infantils, amb les quals s'ha pogut fer una anàlisi més exhaustiva, alhora que s'ha pogut comprovar la falta d'informació d'ambdós marcs teòrics de referència pel que fa a la subtitulació per a sords quan es tracta d'un públic infantil.

PARAULES CLAU

Accessibilitat, subtitulació per a sords, SPS infantil, estàndards de qualitat, À Punt Mèdia.

*Aquest treball segueix les normes del manual d'estil APA (sèptima edició) pel que fa al format de citacions i referències bibliogràfiques. Per a les referències audiovisuals, s'ha emprat el format que la revista *Archivos de la Filmoteca* proposa per a citacions de pel·lícules.

ÍNDEX DE CONTINGUT

INTRODUCCIÓ	1
Motivació i justificació	1
Objectius	1
Metodologia	3
1. LA SUBTITULACIÓ PER A PERSONES SORDES	5
2. ELS RECEPTORS DE LA SPS	10
3. LA SPS INFANTIL	14
4. CORPUS I METODOLOGIA	16
4. 1. Corpus	16
4. 2. Metodologia	17
5. ANÀLISI I RESULTATS	19
5. 1. Comparació de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i el <i>Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació</i>	19
5. 2. Anàlisi descriptiva dels subtítols de <i>Coco</i> , <i>el drac xicotet</i> i <i>Ovelles i llops</i>	22
CONCLUSIONS	41
REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES	44
REFERÈNCIES VIDEOGRÀFIQUES	46

ÍNDIX DE TAULES

Taula 1 - Corpus bibliogràfic	16
Taula 2 - Corpus videogràfic	16
Taula 3 - Mapa conceptual del corpus i la metodologia.....	18
Taula 4 – Proposta de síntesi per als subtítols de <i>Coco, el drac xicotet</i> amb més de 15 cps	25
Taula 5 - Proposta de síntesi per als subtítols d' <i>Ovelles i llops</i> amb més de 15 cps	25
Taula 6 - Lèxic complex en <i>Coco, el drac xicotet</i>	28
Taula 7 - Lèxic complex en <i>Ovelles i llops</i>	28
Taula 8 - Efectes sonors en <i>Coco, el drac xicotet</i>	30
Taula 9 - Efectes sonors en <i>Ovelles i llops</i>	33
Taula 10 - Música ambiental en <i>Coco, el drac xicotet</i>	37
Taula 11 - Música ambiental en <i>Ovelles i llops</i>	38

ÍNDIX DE GRÀFICS

Gràfic 1 - Comunitats autònomes de parla catalana i les seues xifres de persones amb discapacitat d'audició	12
Gràfic 2 –Percentatge de les velocitats de lectura en <i>Coco, el drac xicotet</i> amb 15 cps com a màxim recomanat.....	23
Gràfic 3 – Percentatge de les velocitats de lectura en <i>Ovelles i llops</i> amb 15 cps com a màxim recomanat.	23
Gràfic 4 - Percentatge de les velocitats de lectura en <i>Coco, el drac xicotet</i> amb 12 cps com a màxim recomanat.....	23
Gràfic 5 – Percentatge de les velocitats de lectura en <i>Ovelles i llops</i> amb 12 cps com a màxim recomanat.	24
Gràfic 6 - Ús de recursos ortotipogràfics per a l'adquisició de lèxic complex: exemple del subtítulat alternatiu de Tamayo (2015: 294).....	27
Gràfic 7 – Percentatge dels efectes sonors segons si es dedueixen o no de la imatge en <i>Coco, el drac xicotet</i>	31
Gràfic 8 - Percentatge dels efectes sonors segons el tipus de descripció en <i>Coco, el drac xicotet</i>	32
Gràfic 9 – Percentatge dels efectes sonors segons si es dedueixen o no de la imatge en <i>Ovelles i llops</i>	35
Gràfic 10 - Percentatge dels efectes sonors segons el tipus de descripció en <i>Ovelles i llops</i>	35

ÍNDIX D'ACRÒNIMS

- **AENOR:** Asociación Española de Normalización y Certificación.
- **APESOCAS:** Asociación de Personas Sordas de Castellón.
- **BIAP:** Bureau International d'Audiophonologie.
- **CESyA:** Centro Español del Subtitulado y la Audiodescripción.
- **CVMC:** Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació.
- **FESORD CV:** Federación de Personas Sordas de la Comunitat Valenciana.
- **FIAPAS:** Confederación española de familias de personas sordas.
- **INE:** Instituto Nacional de Estadística.
- **SPS:** subtitulació per a persones sordes i amb discapacitat auditiva.
- **TCR:** Time Code Reading.
- **TFG:** treball de fi de carrera.
- **TRAMA:** Traducción para los Medios Audiovisuales y Accesibilidad.
- **UNE:** Una Norma Española.

INTRODUCCIÓ

Motivació i justificació

He triat aquest tema per al meu TFG per diverses raons. La raó més senzilla seria adreçar-me a l'especialitat que estic cursant en aquest últim any del Grau en Traducció i Interpretació: l'especialitat en Traducció Audiovisual. No obstant això, l'elecció d'aquesta especialitat i també d'aquest TFG no són cap coincidència.

Cal remuntar a l'any 2013, l'any que, després d'haver finalitzat la Diplomatura en Magisteri a l'UJI, vaig començar un curs de tres nivells i un total de 400 hores de llengua de signes a l'Associació de Persones Sordes de Castelló (APESOCAS). En aquell moment vaig poder conèixer no només una altra llengua, sinó també una altra manera d'entendre i descriure el món. La llengua de signes no sols em resultava una llengua interessant, sinó que també em va fer aprendre que és un codi de comunicació complet, i amb unes bases teòriques, gramaticals i lingüístiques establertes. A més de la llengua, aleshores, vaig poder conèixer un poc més la realitat de les persones sordes, i les barreres d'accessibilitat a què s'enfronten en la nostra societat. Va ser també on vaig conèixer Ana Tamayo, exalumna de l'UJI i membre del grup d'investigació TRAMA (Traducción para los Medios Audiovisuales y Accesibilidad). Per aquell ençà, Ana em va parlar un poc de la carrera i també de la tesi que estava elaborant (tesi de la qual inclouré alguns paràmetres per a la meua anàlisi). Finalment, després d'uns anys treballant, l'any 2017 vaig començar l'aventura del Grau en Traducció a la Universitat Jaume I de Castelló. El món de la Traducció Audiovisual m'apassiona i la subtitulació per a sords en concret és interessant per a mi perquè està dirigida a un col·lectiu que aprecie.

D'altra banda, el producte audiovisual que analitze s'ha publicat en la meua llengua i en la televisió pública valenciana. Com a futur professional en l'àmbit de les llengües, pense que és crucial promoure el català, una llengua minoritzada i molt sovint en situació de diglòssia al País Valencià. Així doncs, tenint en compte el panorama lingüístic actual, m'agradaria posar el meu granet de sorra, i aprofitar per a elaborar aquest treball d'investigació en valencià.

Objectius

L'objectiu d'aquest TFG és, fonamentalment, analitzar i avaluar la subtitulació per a persones sordes de dues pel·lícules d'animació emeses en la televisió pública valenciana,

amb la finalitat de plantejar una millora pel que fa a la qualitat dels subtítols dirigits a un públic sord infantil.

Per a dur a terme aquest propòsit, primerament s'ha realitzat un estudi de dos marcs teòrics: per una part, la norma espanyola UNE 153010 (AENOR, 2012), la qual regula el subtítol per a persones sordes i amb discapacitat auditiva a l'Estat espanyol, i per l'altra, el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació*, el qual s'empra com a manual de referència en la televisió d'À Punt Mèdia.

D'altra banda, la segona part de l'estudi s'ha basat en l'anàlisi d'estàndards de qualitat i la comparativa de la subtitulació per a persones sordes de dues pel·lícules d'animació emeses en la televisió pública valenciana i dirigides a un públic infantil: *Der kleine Drache Kokosnuss*, (*Coco, el drac xicotet*, Hubert Weiland, Nina Wels, 2014)¹, i *Volki i ovtsy. Beeezumnoe prevrashchenie* (*Ovelles i llops*, Andrey Galat, Maksim Volkov, 2016)². La diferència essencial que cal tindre en compte per a la comparació dels subtítols d'aquests dos productes, segons ens va informar Júlia Sorní Moreno, productora executiva d'emissions d'À Punt Mèdia, és que *Coco, el drac xicotet* ha sigut subtitulada per una empresa externa, i *Ovelles i llops* ha sigut subtitulada per l'equip d'accessibilitat d'À Punt Mèdia. Això no hauria d'implacar cap diferència significativa, *a priori*, ja que tots dos haurien d'haver utilitzat el *Llibre d'estil* de la CVMC. Eixe és, aleshores, un altre dels objectius implícits en l'anàlisi d'aquests productes: la comparació entre la subtitulació de les dues entitats per tal de conèixer si s'han utilitzat paràmetres diferents.

Certament, tant la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) com el *Llibre d'estil* de la CVMC són dos marcs teòrics de referència i de qualitat. No obstant això, ambdós manquen d'informació concreta pel que fa a subtítols dirigits al públic infantil. Com explica Tamayo (2015), s'ha d'augmentar la visibilitat i la consciència social del subtítol per a persones sordes, i caldria tindre unes normes específiques per a la SPS dirigida al públic més jove amb discapacitat auditiva. Per a pal·liar aquesta carència, s'ha recorregut a estudis d'investigació i articles acadèmics que sí que fan referència a aquest públic, i en aquest treball es considera que eixos estudis són també una font teòrica fiable i de prestigi. Arran d'eixos treballs d'investigació, però, trobem que pocs són els que s'adrecen

¹ A partir d'aquest moment, *Der kleine Drache Kokosnuss* es referenciarà pel seu títol en valencià, *Coco, el drac xicotet*, donat que la SPS que s'analitza està creada a partir de la versió doblada.

² A partir d'aquest moment, *Volki i ovtsy. Beeezumnoe prevrashchenie* es referenciarà pel seu títol en valencià, *Ovelles i llops*, donat que la SPS que s'analitza està creada a partir de la versió doblada.

concretament no només a públic infantil sord, sinó també a públic infantil sord que veu els subtítols en valencià. Per això, es troba en aquest treball la necessitat d'utilitzar aquests estudis amb un nivell de concreció més elevat quant al perfil dels receptors: xiquets i xiquetes que veuen la televisió en valencià. En aquest sentit, aquest estudi aborda la necessitat d'incloure informació més específica en els marcs de referència pel que fa a la subtitulació de productes audiovisuals adreçats a públic infantil sord en valencià.

Ara bé, per la limitació de temps i característiques d'aquest treball acadèmic, cal assenyalar que aquest s'ha d'entendre com un estudi de dos casos concrets, i per tant, no és un estudi representatiu de la totalitat de productes emesos en aquesta cadena de televisió. No obstant això, com que no hi ha criteris i convencions establertes per a públic infantil o juvenil, és molt probable que els resultats que s'han obtingut en aquests productes es presenten en altres productes infantils de la mateixa cadena. Tanmateix, podem deduir quina és la tendència que s'està seguint per a la subtitulació de productes infantils i identificar les mancances més importants pel que fa a la qualitat dels subtítols.

Les qüestions que s'han plantejat per a la investigació en relació amb les normes i els estàndards de qualitat són: Quines són les diferències que trobem entre la norma UNE 153010 i el *Llibre d'estil* de la CVMC? Hi ha criteris de subtitulació quan el públic és infantil en algun dels dos marcs de referència? D'altra banda, i en relació amb les obres audiovisuals analitzades, s'ha plantejat: Ambdues pel·lícules segueixen les recomanacions del *Llibre d'estil* de la CVMC? Els dos productes han seguit els mateixos paràmetres o hi ha diferències significatives? Quines són les principals mancances pel que fa a la qualitat de la subtitulació si tenim en compte que els receptors són infants?

Metodologia

Per a l'elaboració d'aquest estudi, s'ha seguit una metodologia descriptiva amb què s'assenyala quines diferències hi ha, en primer lloc, entre el *Llibre d'estil* i la norma UNE 153010 (AENOR, 2012), i en segon lloc, entre el producte subtitulat per una empresa externa i el producte subtitulat per l'equip d'accessibilitat d'À Punt Mèdia.

A continuació es presenta l'estructura d'aquest treball:

Introducció. En aquest apartat es presenta el treball i s'explica en què consisteix. Inclou la motivació de l'autor per a triar el tema, els objectius de l'estudi i la metodologia emprada per a la seua realització.

Marc teòric. Compta amb tres capítols: «La subtitulació per a persones sordes», on es presenta la modalitat de SPS des del punt de vista de la Traducció Audiovisual i l'Accessibilitat; «Els receptors de la SPS», en què es revisa allò que diuen diferents organismes i institucions amb l'objectiu de conèixer quin és el públic a qui es dirigeix aquest tipus de traducció audiovisual; i «La SPS infantil», on es presenta la SPS infantil com una modalitat específica, amb unes característiques pròpies que cal tindre en compte a l'hora de fer els subtítols.

Metodologia i corpus. En aquest capítol es presenta el corpus bibliogràfic i videogràfic i s'explica la metodologia que s'ha utilitzat per a elaborar l'anàlisi.

Anàlisi del producte i obtenció de resultats. Aquest capítol recull, d'una banda, l'anàlisi i comparativa de dos manuals de referència per a la subtitulació de persones sordes, i, de l'altra, l'anàlisi dels subtítols de dues pel·lícules d'animació emeses en la televisió d'À Punt Mèdia.

Conclusions. En aquest últim apartat es mostren les relacions entre el que es planteja en el marc teòric i els resultats obtinguts després de fer l'anàlisi. Així mateix, es respon a les qüestions plantejades en els objectius d'aquest treball i s'extrau una valoració final de tot l'estudi.

1. LA SUBTITULACIÓ PER A PERSONES SORDES

La SPS és una modalitat que pertany, en primer lloc, a la Traducció Audiovisual. La Traducció Audiovisual és un tipus de traducció que es caracteritza per la implicació de dos canals de comunicació simultanis (l'òptic i l'acústic), com explica Chaume (2013: 143):

Estos textos, como su nombre augura, aportan información (traducible) a través de dos canales de comunicación que vehiculan significados codificados en diferentes sistemas sgnicos de manera simultánea: el canal acústico por el que se transmiten las vibraciones acústicas a través de las cuales recibimos palabras, la información paralingüística, la banda sonora y los efectos especiales, y el canal visual por el que se transmiten las ondas luminosas a través de las que recibimos imágenes, colores, movimiento, pero también carteles o rótulos con signos lingüísticos, etc.

En Traducció Audiovisual existeixen diverses modalitats, com ara el doblatge, la subtítolació, el *voice-over*, l'audiodescripció o la subtítolació en directe, entre d'altres. Cal dir que, comunament, les modalitats de Traducció Audiovisual s'han classificat en dos grans grups: les modalitats basades en la gravació i inserció d'una pista sonora nova (o *revoicing modes*) i les modalitats basades en la inserció d'un text escrit en la pantalla que conviu amb el text original (o *captioning modes*). Tanmateix, si entenem aquesta disciplina amb un caràcter interdisciplinari i basem la nostra classificació des d'un punt de vista funcional inclusiu i segons les característiques del públic a qui ens dirigim, podem englobar dues d'aquestes modalitats (l'audiodescripció i la subtítolació per a sords) en un altre tipus de traducció audiovisual: la traducció audiovisual accessible.

Així doncs, la subtítolació per a sords, o SPS, és un tipus de subtítolació adaptada que està adreçada a persones sordes o amb dificultats auditives. No obstant això, com explica Chaume (2013: 150), de vegades els receptors de la SPS no són només persones amb problemes d'audició, sinó també persones d'edat avançada o de procedència estrangera. Així mateix, podem trobar situacions de la vida quotidiana en què els usuaris de la SPS no siguin necessàriament persones amb problemes d'audició, com per exemple persones que es troben en un bar on hi ha molt de soroll i s'activen els subtítols, o persones que viatgen en tren on la televisió té el volum apagat. Tot plegat, hi ha una diversitat molt àmplia pel que fa als possibles receptors de la SPS.

En qualsevol cas, la SPS compta amb unes característiques que la diferencien de la subtitulació convencional:

(...) se utilizan colores para diferenciar a los distintos personajes (ya que la audiencia sorda no puede reconocer la fuente de una voz en *off* o de un personaje que habla de espaldas, o en escenas multitudinarias), se reproducen los efectos sonoros especiales (con símbolos u onomatopeyas), los subtítulos que representan sonidos o canciones se sitúan en ocasiones en la parte superior de la pantalla (cuando en la inferior aparecen los subtítulos de los diálogos), etc. (Chaume, 2013: 150)

Cal entendre que la SPS, a més d'una modalitat de traducció audiovisual, és una ferramenta per a l'accessibilitat. La LIONDAU (Llei d'igualtat, no-discriminació i accessibilitat universal), aprovada el 2 de desembre de 2003, i més concretament, la disposició derogatòria del *Reial Decret Legislatiu 1/2013, de 29 de novembre, pel qual s'aprova el text refós de la Llei general de drets de les persones amb discapacitat i de la seua inclusió social*, defineix l'accessibilitat universal així:

[É]s la condició que han de complir els entorns, processos, béns, productes i servicis, així com els objectes, instruments, ferramentes i dispositius, per a ser comprensibles, utilitzables i practicables per totes les persones en condicions de seguretat i comoditat i de la manera més autònoma i natural possible. Pressuposa l'estratègia de «disseny universal o disseny per a totes les persones», i s'entén sense perjudici dels ajustos raonables que s'hagen d'adoptar.

Amb aquesta premissa, i seguint el que indica aquest decret, cal eliminar qualsevol barrera que pugui impedir la participació plena i efectiva de les persones amb discapacitat. Pel que fa a la igualtat d'oportunitats, el decret especifica el següent:

L'absència de tota discriminació, directa o indirecta, per motiu o per raó de discapacitat, inclosa qualsevol distinció, exclusió o restricció que tinga el propòsit o l'efecte d'obstaculitzar o deixar sense efecte el reconeixement, gaudi o exercici en igualtat de condicions per les persones amb discapacitat, de tots els drets humans i llibertats fonamentals en els àmbits polític, econòmic, social, laboral, cultural, civil o d'un altre tipus. Així mateix, s'entén per igualtat d'oportunitats l'adopció de mesures d'acció positiva.

Finalment, i pel que fa a la relació d'aquest decret amb la traducció audiovisual accessible, l'article 5 especifica que les telecomunicacions és un dels àmbits en què s'ha d'aplicar les mesures per a garantir la igualtat d'oportunitats i l'accessibilitat universal.

Així doncs, amb la premissa legal (i moral) de l'accessibilitat universal, la subtitulació per a persones sordes i amb discapacitat auditiva compta amb un conjunt de convencions específiques la funció de les quals és garantir que l'accés a la informació dels productes audiovisuals s'obtinga amb uns estàndards mínims de qualitat.

A l'Estat espanyol, aquests estàndards venen regulats, primerament, per la norma UNE 153010 (AENOR, 2012). La norma UNE 153010 (AENOR, 2012), es titula «Subtitulado para personas sordas y con discapacidad auditiva», i anul·la l'anterior norma UNE 153010 publicada en 2003. Així doncs, aquesta norma fa referència als aspectes tècnics del subtitulat per a persones sordes i amb discapacitat auditiva. Aquesta norma especifica quins són els requisits i les recomanacions del subtitulat com un mitjà de suport a la comunicació per a facilitar l'accessibilitat de continguts audiovisuals de la Societat de la Informació (AENOR, 2012: 4). La norma va dirigida principalment als mitjans de comunicació, creadors de continguts audiovisuals i proveïdors dels serveis de subtitulació, entre els quals es troben els i les professionals de la traducció.

D'altra banda, donat que aquesta norma és un marc de referència que presenta requisits i recomanacions, en un nivell més alt de concreció, cal referenciar els llibres d'estil que els mitjans de comunicació sovint utilitzen per establir els criteris i les convencions d'una entitat concreta. En aquest cas, parlem de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació. Així doncs, i per al cas que ens ocupa, cal introduir el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació*:

El *Llibre d'estil* de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació és un element fonamental per als professionals que han d'elaborar els continguts tant informatius com d'entreteniment que s'emeten per qualsevol mitjà de la plataforma. S'ha d'entendre també com una guia útil a l'hora de confegir la programació i tots els serveis que À Punt donarà a la ciutadania. (CVMC, 2017: 21)

En aquest *Llibre d'estil* trobem, en l'apartat «9. Traducció Audiovisual», i específicament en l'apartat «9.6. Traducció i accessibilitat», un conjunt de recomanacions i criteris que les modalitats de traducció associades a l'accessibilitat han de seguir a l'hora de ser efectuades en aquest mitjà. A més, aquest apartat s'entén com a necessari en un *Llibre d'estil* d'un mitjà de comunicació, segons la premissa de la LIONDAU. Així doncs, l'apartat «9.6.2. La subtitulació per a sords» estableix una sèrie de recomanacions per als

aspectes tècnics, ortotipogràfics, i de contingut que han de seguir els subtítols per a sords en la televisió d'À Punt Mèdia.

Tanmateix, el *Llibre d'estil* s'ha basat, entre altres fonts de documentació, en la norma UNE 153010 (AENOR, 2012). No obstant això, s'ha observat que alguns criteris fan referència a la publicació de la norma en 2003, i no a la seua actualització de 2012.

Tot plegat, tenint present les recomanacions i els criteris tant de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) com del manual de la CVMC, podem establir uns paràmetres de qualitat comuns que s'especifiquen en ambdós documents i que descriurem en aquest treball com «estàndards de qualitat». Així doncs, passem a definir quins són aquests estàndards:

Aspectes visuals

- **Posició dels subtítols:** fa referència a la posició en què s'ha de situar un subtítol en la pantalla.
- **Nombre de línies:** fa referència al nombre màxim de línies que cada subtítol ha d'ocupar.
- **Nombre de caràcters:** fa referència al nombre màxim (o recomanable) de caràcters que cada línia d'un subtítol ha de tindre.
- **Mida dels caràcters:** fa referència a la grandària mínima i màxima dels subtítols.
- **Tipografia:** fa referència al tipus de lletra (estil o disseny de les grafies) que s'ha d'utilitzar en els subtítols.
- **Color:** fa referència a l'ús d'un o més colors segons les característiques dels subtítols i segons la distribució dels personatges i el seu paper en la peça audiovisual.

Aspectes temporals

- **Velocitat:** fa referència a la velocitat d'exposició dels subtítols, o el nombre de caràcters per segon que es mostren en pantalla.
- **Sincronisme:** fa referència a la sincronització entre la informació visual i sonora del producte original i els temps d'entrada i eixida dels subtítols.

Altres aspectes

- **Efectes sonors:** fa referència als sons vocals i no vocals que apareixen en l'obra audiovisual i la seua subtitulació.

- **Informació contextual:** fa referència a l'ús de marcadors referents a elements suprasegmentals (com la parla, l'entonació, l'accent, la fluïdesa...). També es refereix a sons vocals i als indicadors de forma o quantitat (quan parla més d'una persona alhora, per exemple).
- **Música i cançons:** fa referència a la subtitulació de música i de cançons.
- **Criteris editorials:** fa referència als criteris que s'han de seguir a l'hora d'elaborar els subtítols (talls de línia, divisions de paraules, col·locacions de frases dins d'un subtítol...).
- **Aspectes ortotipogràfics:** fa referència als criteris d'ortografia i tipografia que s'han de seguir quan es redacten els subtítols.
- **Literalitat:** fa referència a la fidelitat que el text subtitulat ha de guardar respecte del text original, així com a l'ús de tècniques de traducció (condensació, transposició...) que estan permeses en subtitulació.
- **Referències a productes infantils:** fa referència a si es mencionen (o no) criteris que caldria tindre en compte quan els productes audiovisuals estan dirigits a un públic infantil.

Aquests estàndards de qualitat que s'acaben de descriure seran objecte d'estudi en l'apartat 5. 1. d'aquest treball: «5. 1. Comparació de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació*».

2. ELS RECEPTORS DE LA SPS

En primer lloc, cal entendre què és la sordera:

La sordera en cuanto deficiencia se refiere a la pérdida o anomalía de una función anatómica y/o fisiológica del sistema auditivo, y tiene su consecuencia inmediata en una discapacidad para oír, lo que implica un déficit en el acceso al lenguaje oral. Partiendo de que la audición es la vía principal a través de la que se desarrolla el lenguaje y el habla, debemos tener presente que cualquier trastorno en la percepción auditiva del niño, a edades tempranas, va a afectar a su desarrollo lingüístico y comunicativo, a sus procesos cognitivos y, consecuentemente, a su posterior integración escolar, social y laboral (FIAPAS, 1990).³

Així doncs, la sordera és una discapacitat auditiva que pot afectar tant a la pèrdua d'audició com al desenvolupament natural o espontani del llenguatge. A més, hi ha diferents tipus de sordera segons el moment en què apareix, així com segons el tipus i el grau. Al web de FIAPAS trobem la següent classificació:

Segons el moment d'adquisició:

- **Sordera prelocutiva:** la pèrdua auditiva està present abans que s'haja desenvolupat el llenguatge.
- **Sordera postlocutiva:** la pèrdua auditiva apareix quan ja existeix el llenguatge.

Segons la localització de la lesió:

- **De conducció o de transmissió:** presenten alteracions en la transmissió del so a través de l'oïda externa i mitjana.
- **De percepció o neurosensorial:** es deuen a lesions en l'oïda interna.
- **Mixta:** la causa és conductiva i de percepció.

També, al llibre de recomanacions del Bureau International d'Audiophonologie (BIAP), trobem la següent classificació pel que fa al grau de pèrdua auditiva⁴:

1. Audició infranormal.

³ Informació disponible en el web de [FIAPAS](#)

⁴ Aquesta classificació és una traducció pròpia. La classificació original està disponible en el llibre de recomanacions del [BIAP](#).

La pèrdua tonal mitjana no sobrepassa 20 dB. Es tracta d'una pèrdua tonal lleugera sense incidència social.

2. Deficiència auditiva lleu.

La pèrdua tonal mitjana està entre 21 i 40 dB. La parla normal es pot sentir, però hi ha dificultats en la veu baixa o llunyana.

3. Deficiència auditiva mitjana.

Cal que s'alce la veu. El subjecte entén millor si el miren quan li parlen. Alguns sorolls familiars es poden percebre. Primer grau: pèrdua tonal mitjana entre 41 i 55 dB. Segon grau: pèrdua tonal mitjana entre 56 i 70 dB.

4. Deficiència auditiva severa.

La parla només es percep amb veu forta i a prop de l'orella. Primer grau: pèrdua tonal mitjana entre 71 i 80 dB. Segon grau: pèrdua tonal mitjana entre 81 i 90 dB.

5. Deficiència auditiva profunda.

Primer grau: pèrdua tonal mitjana entre 91 i 100 dB. Segon grau: pèrdua tonal mitjana entre 101 i 110 dB. Tercer grau: la pèrdua tonal mitjana està entre 111 i 119 dB. En el tercer grau no es perceben les paraules. Només es perceben sorolls molt potents.

6. Deficiència auditiva total.

La pèrdua tonal mitjana és de 120 dB. No es percep res.

Si reunim aquestes dades i tenim en compte el moment d'adquisició, el lloc de la lesió, i el nivell de pèrdua tonal, podem intuir que les persones sordes o amb hipoacúsia formen part d'un grup heterogeni, i que cada subjecte pot tindre unes limitacions diferents pel que fa a la percepció de sorolls així com pel que fa al coneixement de la llengua oral.

D'altra banda, pel que fa a les dades quantitatives, la CNSE fa referència a les dades de 2008 proporcionades per l'Institut Nacional d'Estadística i explica que a Espanya hi ha un total d'1.064.000 persones sordes i amb algun tipus de discapacitat auditiva, la qual cosa suposaria un 2,3% de la població total.⁵

⁵ Informació disponible en el web de [CNSE](#).

Si ens centrem en el País Valencià, amb l'objectiu de fer una aproximació més acurada, trobem que hi ha aproximadament 128 mil persones que pateixen algun tipus de discapacitat relacionada amb l'audició.⁶

Així mateix, si ampliem la nostra cerca a totes les comunitats de parla catalana, podem comprovar que les dades de 2008 indiquen que hi ha aproximadament 282 mil persones en aquestes tres regions que pateixen alguna discapacitat relacionada amb l'audició.⁷ Ací baix es presenta un gràfic (extret del web de l'INE) amb la quantitat total aproximada de cada comunitat autònoma:

Gràfic 1 - Comunitats autònomes de parla catalana i les seues xifres de persones amb discapacitat d'audició

Ara bé, com diu Tamayo (2015: 19), aquestes dades s'allunyen molt d'allò que indiquen altres organitzacions internacionals, com ara Hear it, que especifica que hi ha aproximadament cinc milions i mig de persones afectades per la discapacitat auditiva a Espanya, la qual cosa augmenta la xifra fins a un 12% de la població i no un 2,3% com indicava l'INE en 2008.

⁶ Informació extreta del web de l'[INE](#) (Encuesta de Discapacidad, Autonomía Personal y Situaciones de Dependencia 2008).

⁷ Informació extreta del web de l'[INE](#) (Encuesta de Discapacidad, Autonomía Personal y Situaciones de Dependencia 2008).

Finalment, i per tal d'incloure una font de documentació diferent, consultem les dades de persones amb discapacitat auditiva (de qualsevol grau) en el portal d'estadístiques europeu Eurostat. L'estudi d'Eurostat, realitzat en 2014, indica que aproximadament un 17% de la població espanyola pateix algun tipus de discapacitat auditiva.⁸

Així doncs, amb unes dades no gaire exactes i potser desactualitzades, la incertesa és major quan es tracta d'obtenir dades pel que fa a la infància sorda. Algunes dades les podem trobar, per exemple, si consultem la web del Centro Español del Subtitulado y la Audiodescripción (CESyA: 2007)⁹:

Cinco de cada mil recién nacidos padecen una sordera de distinto grado, lo que en España supone la cifra de 1.890 niños con afecciones auditivas cada año. De hecho, "el 80% de las sorderas infantiles permanentes están presentes en el momento de nacer" y un 4% de los niños de entre tres y cuatro años padecen otitis que afectan a su audición. De la población infantil afectada con sordera severa, más del 40% será candidata a un implante coclear y el 60% restante utilizará audífonos digitales.

Caldria, no obstant això, consultar en el futur les estadístiques en el web de l'INE per revisar si hi ha hagut alguna actualització pel que fa a l'estudi EDAD (Encuesta de Discapacidad, Autonomía personal y situaciones de Dependencia) de 2020, ja que, en data de presentació d'aquest treball, únicament es disposen de les dades de 2008.

⁸ Informació extreta del web d'[Eurostat](#), l'oficina d'estadístiques de la Unió Europea.

⁹ Informació disponible en el web de [CESyA](#)

3. LA SPS INFANTIL

En primer lloc, i com s'ha explicat en el primer capítol d'aquest estudi, cal dir que hui dia no hi ha una modalitat de traducció audiovisual reconeguda que s'anomeni SPS infantil. Tanmateix, no trobem a l'Estat espanyol cap norma oficial que regule les convencions i els criteris que s'han de seguir per confeccionar subtítols per a xiquets i xiquetes sordes. Així doncs, ens trobem que la SPS infantil és essencialment subtitulació per a persones sordes de productes audiovisuals que es consideren infantils, i per tant, s'espera que els espectadors d'aquests productes siguin infants.

S'ha de fer esment de l'escassetat d'informació que els marcs teòrics de referència aporten per a la SPS infantil, fins al punt que es pot entendre que l'edat dels espectadors s'ha considerat com un altre punt d'heterogeneïtat entre tots els tipus de possibles receptors de SPS. Així com no s'estableixen paràmetres per a segons quin tipus de pèrdua auditiva, tampoc s'hi indiquen especificacions segons l'edat dels possibles receptors.

Enfront d'aquesta mancança de referents teòrics consensuats, hem de recórrer, si escau, a altres fonts de documentació acadèmiques que plantegen criteris alternatius i descriptius per a realitzar la SPS infantil. Concretament, en aquest estudi, s'ha disposat de dues fonts de documentació que aborden aquesta particularitat: d'una banda, s'ha consultat la tesi doctoral de Julio de los Reyes Lozano, *La traducción del cine para niños*, i de l'altra, i com a font principal de documentació per a l'anàlisi dels subtítols de les dues pel·lícules d'aquest estudi, la tesi doctoral d'Ana Tamayo Masero, *Estudio descriptivo y experimental de la subtitulación en TV para niños sordos. Una propuesta alternativa*.

En primer lloc, la tesi de De los Reyes fa referència a la traducció de textos audiovisuals infantils i algunes consideracions que cal tindre en compte. Per exemple, destaca la importància dels subtítols per aprendre a llegir i per a millorar els processos cognitius dels infants (De los Reyes, 2015: 112). D'altra banda, explica que per obtenir uns subtítols de qualitat des del punta de vista dels infants, caldria utilitzar certs recursos com ara l'ús de lèxic habitual, frases curtes, o estructures gramaticals senzilles. Pel que fa als estudis realitzats per comprovar si hi ha altres maneres més efectives de traduir els subtítols per a infants sords, De los Reyes (2015: 23) explica l'experiment de Soledad Zárate l'any 2014 en què després d'haver fet una adaptació per a infants dels subtítols convencionals, s'havia afavorit el reconeixement de paraules per part dels receptors. Sense entendre aquest experiment com un estudi conclusiu, caldria preguntar-se si és

necessària una investigació més exhaustiva en aquest àmbit o si tal vegada l'adaptació que es fa per a SPS infantil requereix mètodes més innovadors o alternatius on les noves tecnologies juguen un paper fonamental.

D'altra banda, Tamayo (2015) planteja diverses qüestions en la seua tesi amb l'objectiu de descobrir quina és la qualitat de la SPS infantil en televisió, si s'està realitzant algun tipus d'adaptació i si hi ha alguna forma alternativa que centre l'atenció en les necessitats d'aquesta audiència concreta. Amb la premissa dels avançaments tant en la legislació de l'accessibilitat com en les tecnologies de la comunicació, Tamayo es planteja quins canvis podrien succeir en la pràctica de la subtitulació per a persones sordes i amb discapacitat auditiva.

Tot plegat, Tamayo arriba a diverses conclusions en la seua tesi, de les quals cal destacar (per a realitzar aquest estudi) que l'adaptació o l'adequació de diversos paràmetres són efectius pel que fa a la millor comprensió dels subtítols per part dels infants. Considerant els resultats obtinguts per Tamayo, prendrem en aquest estudi quatre paràmetres que han sigut objecte d'estudi en la seua tesi, amb l'objectiu de comprovar si s'ha realitzat algun tipus d'adaptació en els productes audiovisuals infantils emesos en À Punt Mèdia. Els següents paràmetres són, segons l'autora, els que cal tindre més en consideració pel que fa a les adequacions dels paràmetres d'una SPS convencional als d'una SPS infantil:

1. **Velocitat de lectura:** reducció de la velocitat dels subtítols a 12 cps.
2. **Lèxic complex:** omissió o adaptació de lèxic complex (excepte quan aquest té una funció educativa i es pot deduir o aprendre el significat pel context o per la trama).
3. **Efectes sonors:** compliment de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) pel que fa als efectes sonors.
4. **Música i cançons:** compliment de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) pel que fa a la música i les cançons.

4. CORPUS I METODOLOGIA

Aquest capítol recull el corpus i la metodologia emprats per a l'anàlisi d'aquest treball.

4.1. Corpus

El corpus es divideix en dos blocs. D'una banda, el corpus bibliogràfic, que consta de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i el *Llibre d'estil* de la CVMC, i de l'altra, el corpus videogràfic, que consta de les obres audiovisuals i la SPS de les pel·lícules *Coco, el drac xicotet* i *Ovelles i llops*. Es presenten a continuació en dues taules:

Taula 1 - Corpus bibliogràfic

	Norma UNE 153010	Llibre d'estil de la CVMC
Edició	AENOR. Asociación Española de Normalización y Certificación	Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació, Generalitat Valenciana
Data de publicació	Maig de 2012	Novembre de 2017
Resum	Esta norma especifica requisitos y recomendaciones sobre la presentación del subtítulo para personas sordas y personas con discapacidad auditiva como medio de apoyo a la comunicación para facilitar la accesibilidad de los contenidos audiovisuales de la Sociedad de la Información. (AENOR, 2012: 4)	El <i>Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació</i> és un element fonamental per als professionals que han d'elaborar els continguts que s'emeten per qualsevol mitjà de la plataforma. S'ha d'entendre també com una guia útil a l'hora de confegir la programació i tots els serveis que À Punt donarà a la ciutadania. (CVMC, 2017: 21)

Taula 2 - Corpus videogràfic

	<i>Coco, el drac xicotet</i>	<i>Ovelles i llops</i>
Títol original	<i>Der kleine Drache Kokosnuss</i>	<i>Volki i ovtsy. Beezumnoe prevrashchenie</i>
Autoria	Mark Slater, Gabriele Walther	Neil Landau, Ethan Reiff
Direcció	Hubert Weiland i Nina Wels	Andrey Galat, Maksim Volkov
Duració	1 hora i 23 minuts	1 hora i 25 minuts
Gènere	Animació, Família	Animació, Comèdia, Família
Any	2014	2016
Data d'emissió en À Punt Mèdia	27 de març de 2021	21 de novembre de 2020
SPS	Empresa externa	Equip d'Accessibilitat d'À Punt Mèdia
Resum	Un drac de foc que no pot volar, el seu amic drac i un porc espí emprenen una aventura increïble per salvar l'Illa del Drac. ¹⁰	En un país llunyà, en un poblet situat entre verdes valls, viu un ramat d'ovelles despreocupades, però la seua vida pastoral s'interromp quan una manada de llops s'instal·la a prop d'elles. ¹¹

¹⁰ Traducció pròpia. Original disponible en el web d'[IMBD](#)

¹¹ Traducció pròpia. Original disponible en el web d'[IMBD](#)

4. 2. Metodologia

En primer lloc es detallen, en orde cronològic, les fases que s'han seguit per elaborar l'estudi:

1. Recerca i identificació de productes audiovisuals accessibles per a persones sordes tant en la televisió com en la plataforma web d'À Punt Mèdia.
2. Recepció per correu electrònic dels fitxers de vídeo i els fitxers de subtítols dels productes audiovisuals *Coco*, *el drac xicotet* i *Ovelles i llops*. Gràcies a l'ajuda de Júlia Sorní Moreno, productora executiva d'emissions del Departament de Programació d'À Punt Mèdia.
3. Elecció de la metodologia i els objectius de l'estudi.
4. Documentació en articles i estudis acadèmics relacionats amb la subtitulació per a sords de productes infantils.
5. Redacció dels capítols teòrics de la investigació.
6. Recopilació del corpus i planificació de la metodologia.
7. Anàlisi i comparativa dels dos manuals de referència (norma UNE 153010 i *Llibre d'estil* de la CVMC).
8. Anàlisi quantitativa qualitativa dels estàndards de qualitat mitjançant la visualització i revisió dels subtítols de les dues pel·lícules, i amb el suport de programari de subtitulació (Black Box i Subtitle Edit).
9. Exposició dels resultats de l'anàlisi.
10. Extracció de conclusions.

La metodologia d'aquest treball és descriptiva, i, en certa manera, deductiva. D'una banda s'empra un mètode descriptiu pel que fa a l'anàlisi i la comparació dels marcs teòrics de referència (norma UNE 153010 i *Llibre d'estil* de la CVMC). D'altra banda, partim d'un tot o un marc de referència per poder determinar o analitzar el més específic, en aquest cas, la subtitulació per a sords de dues pel·lícules d'animació.

Així doncs, l'anàlisi compta de dues parts:

1. La primera part es basa en la comparativa entre el *Llibre d'estil* i la norma UNE 153010 (AENOR, 2012). El mètode utilitzat ha sigut la revisió, la comparació dels criteris i les recomanacions, i la classificació de les similituds i diferències en tres nivells de coincidència: coincidència total, coincidència parcial i no coincidència.

2. La segona part compta amb l'anàlisi descriptiva dels subtítols de les dues pel·lícules, prenent com a base els quatre paràmetres de qualitat presentats en el tercer capítol d'aquest estudi. L'objectiu d'aquesta segona anàlisi és valorar la qualitat pel que fa a la SPS de productes infantils i extraure resultats que inclouen, entre d'altres, la comparació i identificació de diferències dels paràmetres emprats en ambdues pel·lícules, l'assenyalament dels subtítols amb errades o divergències amb el que recomanen els marcs teòrics, l'avaluació de la qualitat dels subtítols des del punt de vista del públic a qui es dirigeixen les obres audiovisuals, o la proposta de solucions alternatives. Per a elaborar aquesta part, s'ha partit dels corresponents arxius de subtítols de cada pel·lícula i s'han emprat taules de classificació que es presentaran en cada apartat de l'anàlisi. A més, cal dir que aquesta anàlisi permetrà identificar quines diferències hi ha entre l'obra subtitulada per una empresa externa i la subtitulada per l'equip d'accessibilitat d'À Punt Mèdia, la qual cosa pot resultar interessant pel que fa a les conclusions d'aquest estudi i la seua transferència a la pràctica professional.

Aquest és el mapa conceptual de la metodologia:

Taula 3 - Mapa conceptual del corpus i la metodologia

PRIMERA PART DE L'ANÀLISI	Corpus	SEGONA PART DE L'ANÀLISI	Corpus
	Norma UNE 153010 (AENOR, 2012)		<i>Der kleine Drache Kokosnuss, (Coco, el drac xicotet, Hubert Weiland, Nina Wels, 2014)</i>
<i>Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació (CVMC, 2017)</i>	<i>Volki i ovtsy. Beezumnoe prevrashchenie (Ovelles i llops, Andrey Galat, Maksim Volkov, 2016)</i>		

5. ANÀLISI I RESULTATS

5. 1. Comparació de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació*

A continuació, es detallen les coincidències i diferències més significatives que es poden extraure de la comparativa entre la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i el *Llibre d'estil* de la CVMC. Per a evidenciar les diferències i coincidències que hi trobem, s'han classificat els criteris en tres nivells: coincidència total, coincidència parcial i no coincidència.

Primer nivell: coincidència total

En aquest nivell observem que tant la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) com el *Llibre d'estil* de la CVMC comparteixen els mateixos criteris en els següents estàndards de qualitat:

Aspectes visuals

Posició dels subtítols. Els subtítols d'allò que no siguin efectes sonors s'han de situar centrats en la zona inferior de la pantalla, excepte quan dificulten la llegibilitat d'informació rellevant que apareix a la imatge. En aquest cas, se situaran en una zona superior.

Mida dels caràcters. Els subtítols s'han de poder llegir (en condicions normals) a una distància de 2,5 metres. No poden sobrepassar la sisena part de la pantalla.

Aspectes temporals

Sincronisme. Les entrades i eixides dels subtítols han de coincidir amb les intervencions dels personatges (moviment labial, locució...) i la informació sonora.

Altres aspectes

Ortotipografia. S'han de seguir els criteris ortotipogràfics i la normativa establerts per les institucions corresponents a cada llengua.

Literalitat. Els subtítols han de ser literals. S'ha de respectar el sentit exacte de l'original. Si la velocitat és elevada, es poden usar estratègies o tècniques de condensació de la informació.

Segon nivell: coincidència parcial

En els següents casos, tot i que hi ha aspectes en comú, s'han observat diferències que cal destacar:

Aspectes visuals

Nombre de línies. Ambdós recomanen les dues línies, però el *Llibre d'estil* no especifica fins a quantes línies de més es podia sobrepassar, mentre que la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) especifica que excepcionalment es podrien usar tres línies.

Tipografia. Els dos coincideixen que s'han d'usar criteris que assegurin la llegibilitat. No obstant això, la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) no menciona cap font concreta, mentre que el *Llibre d'estil* recomana «Arial 10».

Aspectes temporals

Velocitat. Ambdós recomanen 15 cps. Amb més concreció, el *Llibre d'estil* especifica que el mínim que un subtítol hauria d'estar exposat en pantalla no hauria de ser inferior als 1,80 segons per línia.

Altres aspectes

Informació contextual. La norma UNE 153010 (AENOR, 2012) no diu res pel que fa al color de la informació contextual. El *Llibre d'estil* especifica que la informació contextual ha de ser del mateix color assignat al personatge.

Efectes sonors. Ambdós coincideixen que s'han de subtítular els efectes sonors. La posició també coincideix (part dreta superior de la pantalla). El format coincideix parcialment (entre parèntesis i amb la primera lletra en majúscula), amb la diferència que la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) no diu res pel que fa al color de l'efecte sonor. En canvi, el *Llibre d'estil* sí que indica que els efectes sonors han de ser de color roig o blau sobre caixa blanca. Es dedueix que el *Llibre d'estil* utilitza el color blau o roig perquè segueix les recomanacions de l'anterior norma UNE 153010 publicada en 2003.

Música i cançons. El format coincideix parcialment (entre parèntesis i amb la primera lletra en majúscula), però el *Llibre d'estil* especifica que les cançons han d'estar subtítulades en color blau i sobre caixa groga, mentre que la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) no menciona el color de la música i les cançons. Es dedueix que el *Llibre*

d'estil utilitza el color blau perquè segueix les recomanacions de l'anterior norma UNE 153010 publicada en 2003.

Criteris editorials. El *Llibre d'estil* no diu res pel que fa a l'ús de punts suspensius per unir subtítols, mentre que la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) especifica que no s'han d'utilitzar.

Tercer nivell: no coincidència

En els següents casos, la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i el *Llibre d'estil* de la CVMC no coincideixen en la informació que proporcionen.

Aspectes visuals

Nombre de caràcters. La norma UNE 153010 (AENOR, 2012) especifica que el nombre màxim de caràcters per línia hauria de ser de 37. Tanmateix, el *Llibre d'estil* no diu exactament quin és el màxim recomanat, més aviat assenyalava una quantitat orientativa i diu que no hauria de superar els 30-35 caràcters per línia.

Color. Pel que fa a la identificació de personatges, el *Llibre d'estil* assigna un color a cada personatge segons l'ordre de protagonisme (protagonista 1: groc; protagonista 2: verd; protagonista 3: cian; protagonista 4: magenta). La norma UNE 153010 (AENOR, 2012), difereix lleugerament en aquest aspecte, ja que només assenyalava el color groc per al protagonista principal, i deixa la resta de colors sense assignar per a la resta de protagonistes. Pel que fa als efectes sonors i la música, el *Llibre d'estil* assigna el color blau o roig sobre caixa blanca als efectes sonors, i el color blau sobre caixa groga a la música. La norma UNE 153010, no obstant això, no assigna cap color als efectes sonors o la música, però sí que assenyalava que si s'utilitzen subtítols realitzats amb anterioritat a la publicació de la norma 153010 en 2003, es pot utilitzar el color roig o blau sobre caixa blanca.

Altres aspectes

Referències a productes infantils. La norma UNE 153010 (AENOR, 2012) no diu res pel que fa a productes infantils. Ara bé, el *Llibre d'estil* no descriu cap criteri específic, però menciona que «s'haurien de modificar els aspectes tècnics per a adequar la subtítolació a les capacitats de lectura» i que «s'ha d'intentar una simplificació del vocabulari».

5. 2. Anàlisi descriptiva dels subtítols de *Coco, el drac xicotet* i *Ovelles i llops*

Per a la segona anàlisi, que consisteix en l'estudi de la qualitat de la SPS de les dues pel·lícules, s'han considerat els quatre paràmetres utilitzats en la tesi de Tamayo (2015) i presentats anteriorment en el tercer capítol d'aquest estudi.

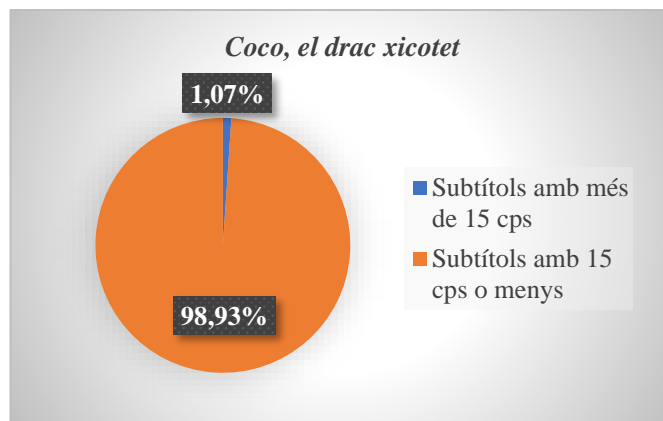
Cal dir que ambdues pel·lícules tenen una durada similar (al voltant d'1 hora i 20 minuts), tot i que el nombre de subtítols no és tan aproximat: *Coco, el drac xicotet* compta amb un total de 936 subtítols, mentre que *Ovelles i llops* en té 1188. Una altra diferència que cal tindre en compte, a partir de la informació proporcionada per Júlia Sorní Moreno (productora executiva d'emissions d'À Punt Mèdia), és que *Coco, el drac xicotet* ha estat subtitulada per una empresa externa, i *Ovelles i llops* ha estat subtitulada per l'equip d'accessibilitat d'À Punt Mèdia.

Primer paràmetre: velocitat adaptada

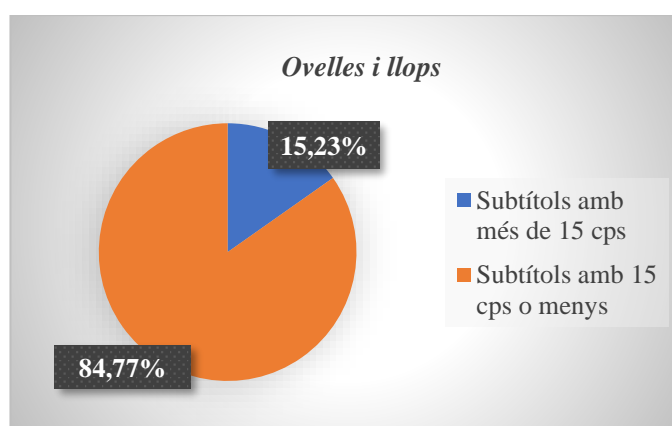
Per al primer paràmetre, tenim en compte que la velocitat recomanada tant per la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) com pel *Llibre d'estil* de la CVMC és de 15 cps. Igualment, prenem en consideració que la tesi de Tamayo (2015) recomana reduir la velocitat dels subtítols a 12 cps.

En primer lloc, s'ha calculat la mitjana de caràcters per segon mitjançant la funció «Estadístiques» del programa Subtitle Edit. *Coco, el drac xicotet* té una mitjana de 10,4 cps, mentre que *Ovelles i llops* ha obtingut una mitjana d'11,7 cps. Malgrat que la mitjana de tots els subtítols d'ambdues pel·lícules siga inferior al màxim recomanat, s'ha fet una anàlisi més exhaustiva per mitjà de la funció «Subtítols ràpids» del programa Black Box, que permet identificar aquells subtítols que sobrepassen la velocitat màxima fixada per l'usuari.

Si fixem la velocitat de lectura màxima en 15 cps, que tant la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) com el *Llibre d'estil* de la CVMC recomanen, i comparem ambdues pel·lícules, trobem els següents resultats:

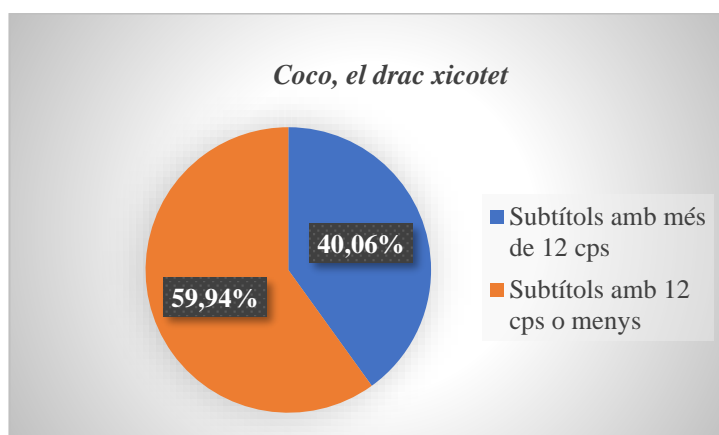
Gràfic 2 – Percentatge de les velocitats de lectura en *Coco, el drac xicotet* amb 15 cps com a màxim recomanat.

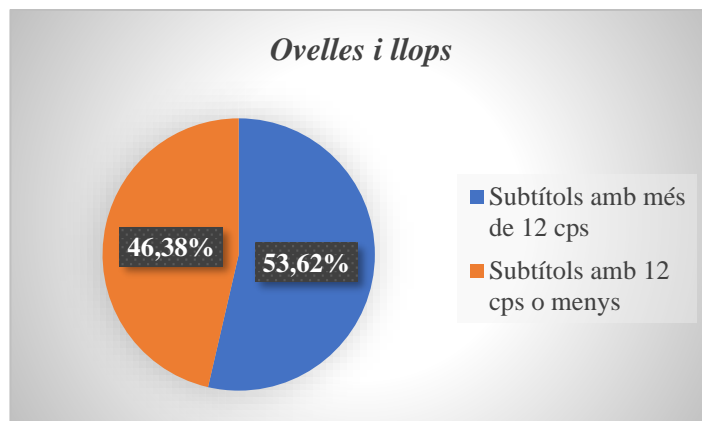
Gràfic 3 – Percentatge de les velocitats de lectura en *Ovelles i llops* amb 15 cps com a màxim recomanat.

Mentre *Coco, el drac xicotet* compta amb un 1,07% de subtítols (10 de 936) que sobrepassen els 15 cps, trobem en *Ovelles i llops* un 15,23% de subtítols (181 de 1188) que els sobrepassen.

Ara bé, si tenim en compte la velocitat de lectura de 12 cps que recomana Tamayo (2015), i comparem ambdues pel·lícules, trobem els següents resultats:

Gràfic 4 - Percentatge de les velocitats de lectura en *Coco, el drac xicotet* amb 12 cps com a màxim recomanat.

Gràfic 5 – Percentatge de les velocitats de lectura en *Ovelles i llops* amb 12 cps com a màxim recomanat.

Mentre *Coco, el drac xicotet* compta amb un 40,06% de subtítols (375 de 936) que sobrepassen els 12 cps, trobem en *Ovelles i llops* un 53,62% de subtítols (637 de 1188) que els sobrepassen.

Si prenem en consideració aquestes dades, cal destacar que *Coco, el drac xicotet* compleix en un 98,93% amb la velocitat recomanada pel *Llibre d'estil* de la CVMC, la qual cosa és un resultat més favorable que no pas l'obtingut en *Ovelles i llops* (84,77%). Aquesta comparació assenyala que la pel·lícula subtítolada per una empresa externa ha obtingut resultats més ajustats al *Llibre d'estil* pel que fa a la velocitat dels subtítols. En aquest sentit, caldria revisar els paràmetres que s'estan seguint per l'equip d'accessibilitat d'À Punt Mèdia, ja que, a més, *Ovelles i llops* ha mostrat un increment considerable quan s'ha fixat la velocitat de lectura en 12 cps: de 15,23% a 53,62%. Això significa que més de la meitat superen els 12 cps, la qual cosa indica una velocitat mitjana prou més elevada que *Coco, el drac xicotet*, i en definitiva, uns subtítols menys adaptats a l'audiència infantil o juvenil. No obstant això, i de manera general, la velocitat dels subtítols d'ambdues pel·lícules es podria ajustar més, sobretot si tenim en compte la velocitat recomanada per Tamayo (2015) per a la SPS infantil: 12 cps.

Una de les maneres de reduir la velocitat de lectura dels subtítols és aplicar tècniques de traducció que permetrien acurtar el nombre de caràcters, com ara l'omissió, la condensació o la reformulació. La falta de síntesi podria ser un factor determinant a l'hora d'incrementar la velocitat de lectura. Cal dir que, després de visualitzar les pel·lícules i revisar els subtítols, s'han identificat subtítols on es podria haver aplicat alguna tècnica de síntesi de la informació sense que això afectara el sentit del text, tal com recomana el *Llibre d'estil* (CVMC, 2017: 176). Per tal de comprovar-ho, mitjançant el programa Black

Box, s'han identificat tots els subtítols que han superat els 15 cps i s'han triat alguns exemples per proposar una solució amb síntesi aplicada.

Taula 4 – Proposta de síntesi per als subtítols de *Coco, el drac xicotet* amb més de 15 cps

#	Text original	Cps original	Proposta de síntesi	Tècnica emprada	Cps obtingut
25	i tenim prou fuel per a escopir foc durant un any sencer.	15,05	i tenim prou fuel per a escopir foc durant tot un any.	Condensació	14,25
259	No facen ni un pas més!	15,13	Ni un pas més!	Condensació	9,21
411	este ingredient meravellós durant segles per a no compartir-lo.	16,02	este ingredient durant segles per a no compartir-lo.	Omissió	13,35
658	Em pense que este és el més fartó de la família!	17,31	Crec que és el més fartó de la família!	Condensació	14,42
660	Esta reunió familiar és molt commovedora, ho admet, però...	17,02	Esta reunió familiar és molt commovedora, però...	Omissió	14,36
667	perquè vas dir que era un lloc segur per a criar el nostre fillet.	15,05	perquè vas dir que era segur per a criar el nostre fillet.	Omissió	13,19
689	Com que no tenim cap altra pista...	15,09	Ja que no tenim cap altra pista...	Condensació	14,66
705	Deixa el meu marit en pau! -Ah!	17,71 ¹²	Deixa el meu marit en pau!	Omissió	13,54
778	Només està fent el que hauria d'haver fet son pare.	15,06	Està fent el que hauries d'haver fet tu.	Omissió + Reformulació	13,25
927	A ningú més li pareix que este vi fa una olor un poc...?	17,42	Ningú creu que este vi fa una olor un poc...?	Reformulació	14,04

Observacions: En el cas de *Coco, el drac xicotet*, els 10 exemples que apareixen en aquesta taula fan referència als 10 casos de subtítols la velocitat de lectura dels quals és superior a 15 cps.

Taula 5 - Proposta de síntesi per als subtítols d'*Ovelles i llops* amb més de 15 cps

#	Text original	Cps original	Proposta de síntesi	Tècnica emprada	Cps obtingut nou
7	Podria ser una mosca perillosa! No et mogues mentre et classifique!	16,18	Podria ser una mosca perillosa! No et mogues i et classifique!	Condensació	14,95
9	Jo he de catalogar un insecte mortal!	16,36	He de catalogar un insecte mortal!	Condensació	15,00
18	Vaja, això de l'all	16,67	Vaja, això de l'all	Condensació	14,91

¹² D'entre tots els subtítols de *Coco, el drac xicotet*, aquest té la velocitat més elevada.

	no era cap broma...		no era broma...		
23	-Però, per favor, Magra, no... no vam ser nosaltres.	16,56	-Però Magra, no vam ser nosaltres.	Omissió	11,04
56	demonstrarà el seu dret a liderar-la	16,35	provarà el dret a liderar-la	Condensació	13,46
72	Prefereixes que fem un concurs de ball?	16,23	No prefereixes un concurs de ball?	Condensació	14,47
87	-Vos contaré com va ser l'accident.	16,20	-Vos contaré l'accident.	Condensació	11,11
92	Clar, i si...?! I després ella...?!	17,00	I si...? I després ella...?	Omissió	13,50
98	Tot això és veritat, germans i germanes.	16,25	Tot és veritat, germans i germanes.	Condensació	14,17
100	he descobert una amenaça que és molt més espantosa i mortal!	16,95	he descobert una amenaça molt més espantosa i mortal!	Condensació	14,94
529	Et donaré una lliçó!	17,24 ¹³	Ara veuràs!	Reformulació	9,48
<p>Observacions: En el cas d'<i>Ovelles i llops</i>, s'han triat 10 exemples que representen la falta de síntesi, però, com s'observa en el Gràfic 3 d'aquesta anàlisi, hi ha un total de 181 subtítols que superen els 15 cps. A continuació s'exposen la resta de subtítols numerats: 102, 108, 116, 120, 121, 128, 131, 134, 151, 152, 161, 183, 200, 221, 224, 225, 247, 280, 289, 291, 293, 300, 301, 351, 355, 365, 377, 383, 386, 387, 388, 396, 414, 415, 417, 424, 425, 426, 447, 448, 457, 458, 464, 476, 478, 497, 506, 512, 516, 518, 526, 527, 530, 531, 536, 544, 550, 563, 564, 569, 578, 579, 581, 584, 587, 589, 603, 614, 617, 651, 652, 658, 659, 662, 665, 674, 679, 693, 696, 702, 708, 730, 737, 739, 740, 741, 748, 754, 755, 764, 774, 786, 787, 800, 801, 802, 805, 806, 815, 821, 837, 848, 850, 857, 859, 860, 864, 866, 878, 885, 886, 887, 890, 894, 901, 911, 912, 913, 914, 919, 920, 921, 925, 927, 948, 956, 959, 960, 962, 963.</p>					

Segon paràmetre: omissió o adaptació de lèxic complex quan aquest no té una funció educativa

El segon paràmetre de l'anàlisi se centra en la identificació de lèxic complex i en les decisions de subtitulació que es prenen quan ens trobem amb aquest tipus de lèxic.

D'una banda s'ha identificat el lèxic amb funció educativa, com per exemple l'aprenentatge de nous mots. En aquests casos es podria justificar la subtitulació literal, ja que hi ha una funció pragmàtica del llenguatge amb valor pedagògic (Tamayo, 2015). Ara bé, en l'estudi que fa Tamayo s'han utilitzat, entre d'altres, recursos ortotipogràfics per a l'adquisició de lèxic complex, la qual cosa difereix d'allò que especifiquen tant la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) com el *Llibre d'estil*. Segons el manual d'À Punt, «els subtítols han de ser literals, és a dir, s'han d'evitar les estratègies d'adaptació, ja que poden provocar una interferència en la comprensió del missatge» (CVMC: 275). No

¹³ D'entre tots els subtítols de *Ovelles i llops*, aquest té la velocitat més elevada.

obstant això, Tamayo observa en el seu estudi que la literalitat dels subtítols no sempre repercuteix en una millor comprensió del lèxic. En aquest sentit, Tamayo (2015: 296) proposa utilitzar altres tècniques quan apareix lèxic complex: l'adaptació a lèxic més senzill, l'omissió del lèxic complex, o la subtítolació literal del lèxic acompanyada de recursos ortotipogràfics, com en el següent exemple:

Gràfic 6 - Ús de recursos ortotipogràfics per a l'adquisició de lèxic complex: exemple del subtítol alternatiu de Tamayo (2015: 294)

En aquest cas, Tamayo proposa subtítol el lèxic complex («hipòtesi»), ja que el mot complex compta d'una banda amb l'ajuda del diàleg per facilitar-ne la comprensió i de l'altra amb un marcador ortotipogràfic (la negreta). Com que les dues pel·lícules de l'anàlisi no utilitzen aquest recurs alternatiu, en aquest estudi hem seleccionat el lèxic complex i l'hem classificat segons el tipus d'adaptació que s'haguera pogut aplicar (adaptació a lèxic més senzill o ommissió de lèxic complex). Així mateix, amb la premissa de la necessitat d'adequació, entesa com l'adaptació a les necessitats de l'audiència (Tamayo, 2015: 63), s'ha seleccionat, a banda del lèxic, aquelles expressions idiomàtiques, unitats fraseològiques, jocs de paraules, metàfores... la complexitat dels quals es considera elevada per a la comprensió d'un públic sord infantil, i on considerem que haguera calgut aplicar algun tipus d'adaptació.

En *Coco, el drac xicotet* s'han identificat 14 subtítols en què apareix lèxic complex, mentre que en *Ovelles i llops* se n'han trobat 17. En ambdues pel·lícules, s'ha subtítolat literalment i no s'ha fet cap adaptació.

En les taules següents, s'assenyalen els subtítols amb lèxic complex que s'han subtítolats literalment i s'ofereix una proposta d'adequació quan el significat d'aquest no es pot deduir per la imatge o la trama:

Taula 6 - Lèxic complex en *Coco, el drac xicotet*

#	Text	Recomanació per a la SPS infantil	Proposta
23	Este ja n'és l'últim bri.	Mantindre literalitat	
70	Usa eficientment els corrents tèrmics.	Mantindre literalitat	
122	Sabeu que no el podreu tindre sempre embolicat en coto-en-pèl	Adaptació	Sabeu que no el podreu tindre sempre protegit.
199	Li ha omplit el cap de favades, al nostre Oscar.	Adaptació	Li ha omplit el cap d'històries, al nostre Oscar.
214	Eixe pla se n'ha anat en orris.	Adaptació	Eixe pla ha fracassat.
418	Si sóc un porc espí!	Mantindre literalitat	
511	De pare músic, fill ballador.	Adaptació	Eres com ton pare!
529	S'ha begut el seny, si creu que cuinaré en cuines diminutes.	Adaptació	S'ha tornat boig, si creu que cuinaré en cuines diminutes.
543	Per què estàs de morros?	Adaptació	Per què t'has enfadat?
617	ací fa una calor que torra!	Adaptació	ací fa molta calor!
760	ha anat d'un pel	Adaptació	ha faltat molt poc
782	que el que tens tu en tot eixe cos confortable i panxacontent!	Adaptació	que el que tens en eixe cos confortable i despreocupat!
877	On t'havies clavat?	Adaptació	On estaves?
878	Estàvem morts de preocupació.	Adaptació	Estàvem molt preocupats.

Taula 7 - Lèxic complex en *Ovelles i llops*

#	Text	Recomanació per a la SPS infantil	Proposta.
39	Canis lupus! "Monstre que menja ovelles, comunament anomenat llop".	Mantindre literalitat	
63	No tinc fusta de líder.	Adaptació	No soc un bon líder.
68	Quina barra tens.	Adaptació	Quina poca vergonya.
91	Em prens la llana o que?	Adaptació	Fas broma?
119	Deixa de fer el bleda	Adaptació	No digues bajanades.
171	Vinga, que no he perdut la xaveta!	Adaptació	Vinga, que no he perdut el trellat!
239	Lleva't del mig!	Adaptació	Aparta't!
273	Açò em ve a pel!	Adaptació	Açò em ve molt bé!
299	Quina llanda!	Adaptació	Quin avorriment!
358	Soc una ovella i tu eres un oví.	Mantindre literalitat	
664	En un bufit!	Adaptació	Fàcilment.
752	Un pla de rescat? Has perdut la xaveta!	Adaptació	Un pla de rescat? Estàs boig!
800	Li has pegat un bon colp de dreta	Mantindre literalitat	
873	Els deixarem	Adaptació	Els deixarem

	que se n'isquen amb la seua?		que guanyen?
927	Para el carro	Adaptació	Espera
964	No cal ser pitonissa per a saber això, espavilat.	Mantindre literalitat	
1052	Et faré xixines	Adaptació	Et faré a trossos

Tercer paràmetre: compliment de la norma UNE 153010 actual pel que fa als efectes sonors

El tercer paràmetre es basa en l'anàlisi dels efectes sonors. S'ha comprovat si els efectes sonors compleixen amb la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i si segueixen les recomanacions de Tamayo (2015). Ens preguntem: Quin format s'ha utilitzat? Quants dels efectes sonors es dedueixen de la imatge? Quants provoquen una reacció de personatges? Quants sons vocals s'han descrit com a efecte sonor, però haurien de ser informació contextual?

Coco, el drac xicotet compta amb un total de 31 subtítols d'efectes sonors. Primerament, pel que fa al format i la presentació, s'ha seguit la norma UNE 153010 (AENOR, 2012): s'ha utilitzat el color blanc, entre parèntesis, amb la primera lletra majúscula, en posició 9 (part superior dreta de la pantalla) i amb l'ús de substantius per a representar-los. Així doncs, no s'ha seguit el format del *Llibre d'estil* de la CVMC (pel que fa al color). Cal assenyalar el subtítol 820 (Rugit), que presenta una errada en la posició de la pantalla i apareix en la posició 2 (és a dir, centrat a la part inferior de la pantalla).

Pel que fa als sons, com explica la norma UNE 153010 (AENOR, 2012), si sabem qui genera eixe so, o eixe so és un so vocal atribuïble a un o diversos personatges, es tracta d'informació contextual, i per tant el format ha de ser l'adient per a la informació contextual (posició 2, tot en majúscula, verb conjugat, identificació de personatge que realitza el so...). En *Coco, el drac xicotet* s'han identificat dos subtítols amb el format d'efecte sonor que corresponen, de fet, a informació contextual: el subtítol 213 «(Crit)», hauria de ser «(CRIDA)», ja que per la veu sabem qui crida; i el subtítol 930 «(Arcades de fàstic)», que pel mateix motiu hauria de ser «(FA FÀSTIC)» o «(FA OIS)».

Finalment, pel que fa a la deguda subtitulació dels efectes sonors, s'ha analitzat si els efectes sonors es dedueixen de la imatge o no. En cas afirmatiu, la subtitulació de l'efecte sonor no és necessària, ja que seguint les recomanacions de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012: 13), es deuen subtitular els efectes sonors si són necessaris per a garantir el seguiment de la trama. No obstant això, pot haver-hi casos, com per exemple, quan

l'efecte sonor provoca una reacció en els personatges, on caldria veure fins a quin punt s'hauria d'incloure o no aquest efecte sonor, tenint també en compte altres factors, com ara la velocitat de lectura.

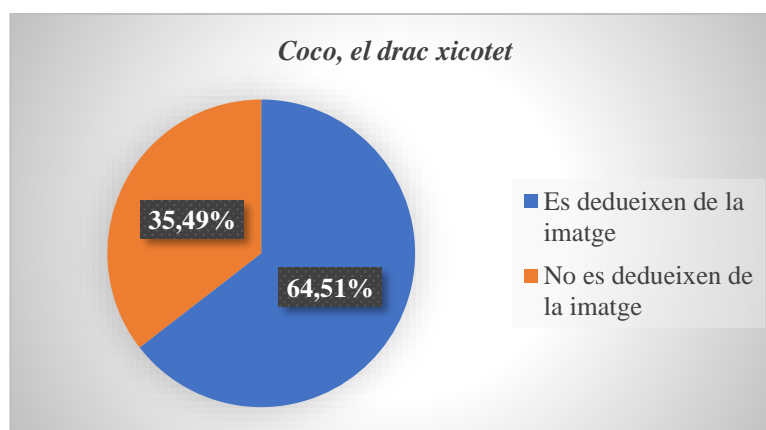
En la següent taula es recullen i classifiquen tots els efectes sonors de *Coco, el drac xicotet*. Els subtítols estan ordenats alfabèticament, de manera que es poden identificar ràpidament les repeticions d'efectes sonors i la coincidència o no amb la seua anàlisi.

Taula 8 - Efectes sonors en *Coco, el drac xicotet*

#	Text	Es dedueix de la imatge?	En cas afirmatiu, per què?	S'hauria d'haver subtítulat?
922	(Aplaudiments i crits d'alegria)	No		Sí
92	(Aplaudiments)	No		Sí
930	(Arcades de fàstic)	No		Sí, però com informació contextual.
515	(Colp)	No		Sí
699	(Colps)	Sí	La imatge tremola.	No
213	(Crit)	No		Sí, però com informació contextual.
364	(Crits i Aplaudiments)	Sí	Se'ls veu aplaudir.	No
309	(Cruixit)	Sí	Es veu l'expressió de dolor.	No
738	(Cruixit)	Sí	Es veu com trepitja la rama.	No
676	(Estrèpit)	Sí	La imatge tremola.	No *En aquest subtítol hi ha una errada la posició (apareix en posició 2).
678	(Estrèpit)	Sí	La imatge tremola.	No
720	(Estrèpit)	Sí	Es veu com el volcà està en erupció i el sol es mou.	No
732	(Estrèpit)	Sí	Es veu com les pedres tremolen.	No
831	(Estrèpit)	Sí	La imatge tremola i es veu el volcà.	No
748	(Explosió)	Sí	Es veu la lava.	No
811	(Explosió)	Sí	La imatge tremola.	No
827	(Explosió)	No		Sí, ja que el personatge reacciona amb diàleg referent al so.
848	(Explosió)	Sí	Es veu la lava.	No

737	(Grunyit porta)	No		Sí. A més, hi ha una reacció d'un personatge.
255	(Pet)	No		Sí
466	(Pet)	Sí	Es veu que ix foc pel cul del personatge.	No
468	(Pet)	Sí	Es veu que ix foc pel cul del personatge.	No
627	(Rugit)	Sí	Fa referència als sorolls que fa l'estomac, i estan dins de l'estomac.	No
630	(Rugit)	Sí	Fa referència als sorolls que fa l'estomac, i estan dins de l'estomac.	No
633	(Rugit)	Sí	Fa referència als sorolls que fa l'estomac, i estan dins de l'estomac.	No
820	(Rugit)	No		Sí. A més, hi ha una reacció del personatge.
864	(Rugit)	Sí	Es veu tremolar el terra.	No
465	(Rugits de ventre)	No		Sí
56	(Soroll)	Sí	Es veu com arriba amb el cotxet amb peces soltes.	No
46	(Timbre)	No		Sí
109	(Xof)	Sí	Es veu l'aigua rebotar, es dedueix que ha caigut.	No

A continuació, es presenta una gràfica amb el percentatge d'efectes sonors que es dedueixen o no de la imatge:

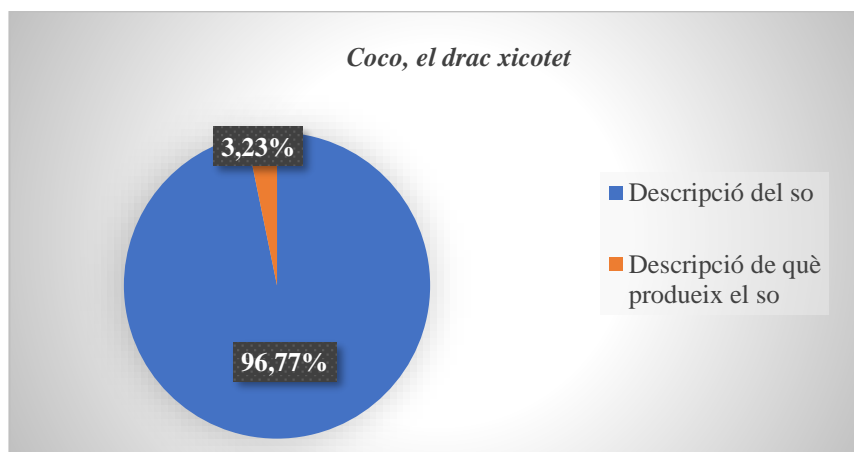

Gràfic 7 – Percentatge dels efectes sonors segons si es dedueixen o no de la imatge en *Coco, el drac xicotet*

D'altra banda, s'ha analitzat en quines ocasions els efectes sonors descriuen el so, i en quines descriuen l'objecte, animal... que fa eixe so. En aquest cas, sempre s'ha descrit el so, excepte en el subtítol 46, on s'ha descrit l'objecte, «(Timbre)». Certament, no hi havia

altra opció en el subtítol 46, ja que en aquest cas l'objecte que produeix el so no es troba en pantalla en el moment que se sent, i, d'altra banda, genera una reacció en el personatge que sent el so.

Així, obtenim els següents resultats pel que fa al percentatge de subtítols segons el tipus de descripció que s'ha triat:

Gràfic 8 - Percentatge dels efectes sonors segons el tipus de descripció en *Coco, el drac xicotet*

D'altra banda, *Ovelles i llops* compta amb 57 subtítols d'efectes sonors. Pel que fa al format, s'ha seguit el format del *Llibre d'estil* de la CVMC. Així doncs, s'ha utilitzat el color blau, entre parèntesis, amb la primera lletra majúscula, en posició 9 de la pantalla, i amb l'ús de substantius per a representar-los.

Com s'ha mencionat abans, la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) indica que els sons vocals atribuïbles a un o diversos personatges són informació contextual, i per tant el format ha de ser l'adient per a la informació contextual. En *Ovelles i llops*, s'han identificat 2 subtítols amb el format d'efecte sonor que corresponen, de fet, a informació contextual: el subtítol 150, «(Xiulit)», i el 817, «(Xiulits)». Com que sabem qui fa el soroll, s'hauria d'haver subtitulat com informació contextual, i per tant haver subtitulat «(XIULA)» o «(XIULEN)» en posició 2. Cal destacar que hi ha efectes sonors en *Ovelles i llops* la descripció dels quals pot semblar inconsistent, ja que de vegades s'ha optat per utilitzar noms d'animals per a descriure l'efecte sonor en lloc d'utilitzar el so que produeix l'animal, com per exemple, «Abelles» en lloc de «Zumzeig», «Gall» en lloc de «Escataineig», o «Granota» en lloc de «Raucs», mentre que en altres ocasions s'ha emprat «Grunyit» o «Raucs». No obstant això, en aquests casos, de vegades és possible descriure l'animal, quan la descripció del so pot ser difícil de comprendre per a

l'audiència infantil. Aquest ha sigut, de fet, un descobriment personal durant l'anàlisi i suggereix obrir una línia futura d'investigació per analitzar fins a quin punt la descripció d'animals afavoreix o no la comprensió de l'efecte sonor, o fins a quin punt es pot intercalar ambdues tècniques amb cert objectiu pedagògic (atribuir un animal al so que fa).

Finalment, com en l'anàlisi precedent, s'ha analitzat si els efectes sonors es dedueixen de la imatge o no. En la següent taula es recullen i classifiquen tots els efectes sonors d'*Ovelles i llops*.

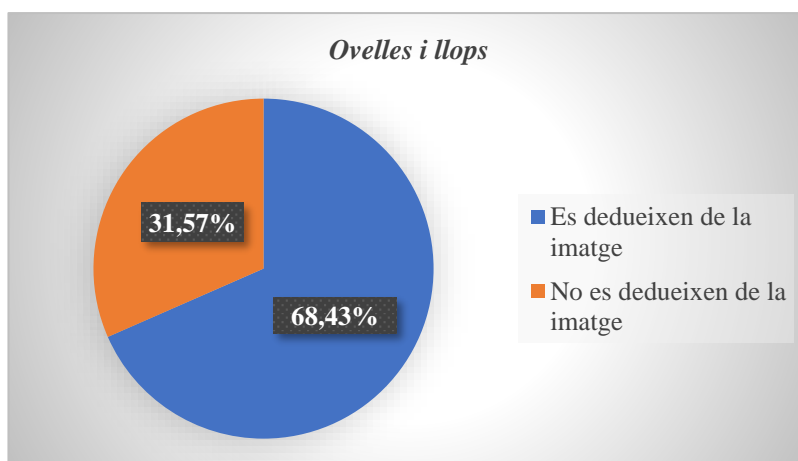
Taula 9 - Efectes sonors en *Ovelles i llops*

#	Text	Es dedueix de la imatge	En cas afirmatiu. Per què?	S'hauria d'haver subtítulat
1045	(Abelles)	Sí	Es veuen.	No
172	(Àguila)	Sí	Es veuen.	No
972	(Àguila)	Sí	Es veuen.	No
853	(Càmera)	Sí	Es veu el flash.	No
1160	(Càmera)	Sí	Es veu el personatge utilitzant la càmera.	No
829	(Eco)	No		Sí
552	(Esbroncs)	No		Sí
872	(Esbroncs)	Sí	Es veuen l'expressió facial dels llops.	No
487	(Gall)	No		Sí
1037	(Gavines)	No		Sí. A més, hi ha una reacció directa dels personatges.
3	(Granota)	Sí	Es veu.	No
334	(Grunyits)	Sí	Es veuen els llops fent moviment amb la boca.	No
1031	(Motor)	No		Sí. A més, hi ha una reacció directa dels personatges.
1	(Ocells)	Sí	Es veuen.	No
156	(Ocells)	Sí	Es veuen.	No
470	(Ocells)	Sí	Estan en un bosc.	No
824	(Ocells)	Sí	Es veuen.	No
398	(Porta)	Sí	Es veuen com tanquen la porta.	No
494	(Porta)	No		Sí. A més, hi ha una reacció directa del personatge.
566	(Raucs)	Sí	Es veu.	No

570	(Raucs)	No		No
777	(Rinxols)	No		Sí
807	(Rinxols)	Sí	Se'ls veu dormir.	No
1138	(Roques)	No		Sí. A més, hi ha una reacció directa del personatge.
535	(Rugit)	No		Sí
256	(Rugits)	No	Es veu que hi ha l'ombra d'algun monstre. Hi ha informació visual que podria ser més rellevant que l'efecte sonor.	No
825	(Tro)	Sí	Es veu.	No
839	(Tro)	Sí	Es veu.	No
934	(Tro)	Sí	Es veu.	No
945	(Tro)	Sí	Es veu.	No
971	(Tro)	No		Sí. A més, hi ha un gir en la trama.
521	(Trompeta fluixa)	Sí	Se'l veu tocant.	No
520	(Trompeta)	Sí	Se'l veu tocant.	No
556	(Trompeta)	Sí	Se'l veu tocant.	No
246	(Udols)	No		Sí
684	(Udols)	No		Sí
409	(Vidres)	Sí	Es veu caure la finestra.	No
505	(Vidres)	Sí	Es veu com cau la maceta.	No
635	(Vidres)	Sí	Es veu que cau damunt la caixa i la trenca.	No
515	(Víctors)	Sí	Es veu en les expressions facials i moviments dels personatges. No aporta informació rellevant per al seguiment de la trama.	No
519	(Víctors)			
533	(Víctors)			
542	(Víctors)			
549	(Víctors)			
557	(Víctors)			
654	(Víctors)			
1004	(Víctors)			
1064	(Víctors)			
1116	(Víctors)			
1128	(Víctors)			
1148	(Víctors)			
1153	(Víctors)			
1158	(Víctors)			
150	(Xiulit)	No		És informació contextual, sabem que fa el xiulit.
1017	(Xiulit)	No		En aquest cas es podria ometre,

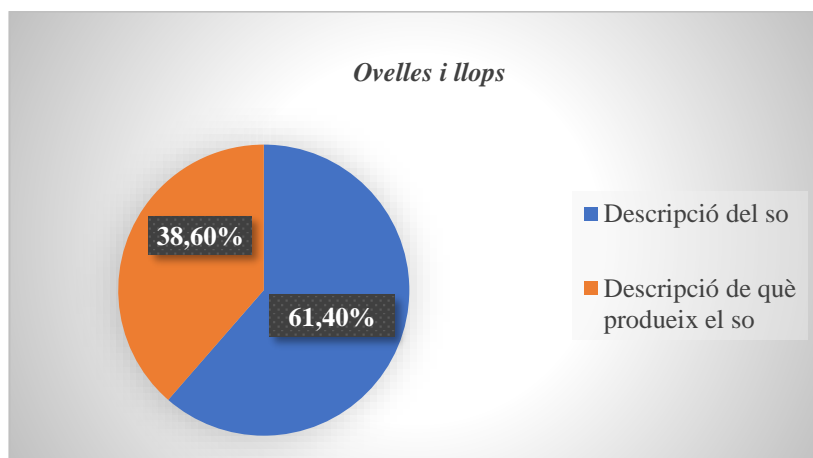
				perquè és un so relacionat al context (gent treballant) i no aporta informació per a la trama.
174	(Xiulits)	No		Sí
817	(Xiulits)	No		Sí

A continuació, es presenta una gràfica amb el percentatge d'efectes sonors que es dedueixen o no de la imatge:

Gràfic 9 – Percentatge dels efectes sonors segons si es dedueixen o no de la imatge en *Ovelles i llops*

D'altra banda, s'ha analitzat en quines ocasions els efectes sonors descriuen el so, i en quines descriuen l'objecte, animal... que fa eixe so. En aquest cas, hi ha 22 subtítols que descriuen l'animal o l'objecte que realitza el so (càmera, ocell, motor...) i 35 que descriuen el so (udol, rugit, rauc...). Així, obtenim els següents resultats pel que fa al percentatge de subtítols segons el tipus de descripció que s'ha triat:

Gràfic 10 - Percentatge dels efectes sonors segons el tipus de descripció en *Ovelles i llops*

Tot plegat, tenint en compte l'anàlisi de la Taula 8 i de la Taula 9, caldria revisar els efectes sonors que es dedueixen de la imatge i considerar la no-subtitulació d'aquests en cas que no aporten informació que ajude els espectadors a comprendre la trama, ja que en el cas de *Coco, el drac xicotet*, hi ha 20 que es poden deduir de la imatge, mentre que en *Ovelles i llops* n'hi ha 39.

En conclusió, *Coco, el drac xicotet* ha seguit el format de la norma UNE 153010 i *Ovelles i llops* el format del *Llibre d'estil* de la CVMC. Ambdues pel·lícules han subtitulat efectes sonors que no eren rellevants per a la comprensió de la trama, per tant, s'hauria de considerar la seua omisió en aquests casos. Ambdues pel·lícules utilitzen la descripció del so per als efectes sonors, però *Ovelles i llops* també ha utilitzat la descripció de l'animal o l'objecte que fa el so en el 39% dels seus efectes sonors (22 subtítols).

Quart paràmetre: compliment de la norma UNE 153010 actual pel que fa a la música

El quart paràmetre es basa en l'anàlisi de la música. Cal assenyalar que podem trobar dos tipus de música pel que fa a la seua funcionalitat dins de l'obra audiovisual: música ambiental (o simplement «música» segons la descripció de la norma UNE 153010) i música argumental (o «cançons» segons la norma UNE 153010). La intencionalitat de la música ambiental és crear ambient i, normalment, no contribueix a l'argument de la trama, mentre que la música argumental és aquella la lletra de la qual sí que és rellevant per a la trama (Tamayo, 2015). Així, Tamayo coincideix amb la norma UNE 153010 en què tant la música ambiental com l'argumental només s'han de subtitular en els casos que siguin importants per ajudar a l'espectador a comprendre la trama. En aquest sentit, i com explica Tamayo (2015), podem intuir que normalment la música ambiental no és necessària per a comprendre la trama, mentre que l'argumental acostuma a ser-ho.

Per a elaborar l'anàlisi s'ha pres en consideració que tant la música ambiental com l'argumental compleixen la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i segueixen les recomanacions de Tamayo (2015). Ens preguntem: S'ha seguit l'estil i el format de la norma UNE 153010 o del *Llibre d'estil*? Què descriu la música ambiental? És rellevant per a comprendre la trama? Com s'ha subtitulat la música argumental?

En primer lloc, *Coco, el drac xicotet* compta amb 26 subtítols referents a música ambiental. Pel que fa al format, no s'ha seguit el *Llibre d'estil*, ja que s'ha utilitzat el color blanc i no el blau.

A continuació es presenta una taula amb l'anàlisi dels subtítols referents a la música ambiental que apareixen en la pel·lícula.

Taula 10 - Música ambiental en *Coco, el drac xicotet*

#	Text	Que descriu?	És rellevant per a comprendre la trama?
1	(Música animada)	Sensació	No
2	(Música animada)	Sensació	No
15	(Música animada)	Sensació	No
237	(Música animada)	Sensació	No
480	(Música animada)	Sensació	Sí. Hi ha un contrast amb el tipus de música i la informació visual (s'està cremant la caravana).
551	(Música animada)	Sensació	No
869	(Música animada)	Sensació	No
872	(Música animada)	Sensació	No
935	(Música animada)	Sensació	No. Fa referència a la música en anglés del final.
936	(Música animada)	Sensació	No. Fa referència a la música en anglés del final.
846	(Música d'acció)	Sensació	No
77	(Música de fantasia)	Sensació	No
156	(Música de fantasia)	Sensació	No
335	(Música de fantasia)	Sensació	No
663	(Música de misteri)	Sensació	Sí. Està a punt d'haver-hi un gir en la trama.
107	(Música de suspens)	Sensació	No
157	(Música de suspens)	Sensació	No
330	(Música de suspens)	Sensació	No
84	(Música heroica)	Sensació	No
100	(Música heroica)	Sensació	No
102	(Música heroica)	Sensació	No
315	(Música heroica)	Sensació	No
320	(Música heroica)	Sensació	No
813	(Música heroica)	Sensació	No
112	(Música trista)	Sensació	No
291	(Música trista)	Sensació	No

Després de revisar els subtítols de música ambiental en *Coco, el drac xicotet*, s'ha constatat que la música ambiental s'ha subtitulat sempre que ha aparegut en la pel·lícula i quan no coincidia amb diàlegs. És a dir, hi ha un ús generalitzat de la subtitulació de música ambiental sense prendre en consideració si aportava o no informació rellevant per a la trama. En tots els casos s'ha optat per utilitzar la sensació que transmet la música.

Pel que fa a la música amb lletra, hi ha dues cançons en anglés. La primera és música argumental i apareix en el TCR 00:39:11 i acaba en el 00:40:50. Aquesta cançó no estava doblada, sinó que estava traduïda i subtitulada en la versió emesa en la televisió. Com que ja apareixen subtítols (encara que siguen per a normooients), s'ha respectat la versió doblada i no s'ha subtitulat per a sords. Ens trobem doncs que no s'han seguit les recomanacions ni de la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) ni del *Llibre d'estil* per a la música argumental, ja que d'una banda s'ha utilitzat un format diferent de la resta de subtitulació (font, llargària de línies...), i d'altra banda no s'ha utilitzat el símbol # o ♪. La segona cançó apareix en el TCR 01:14:02 i s'acaba quan finalitza la pel·lícula. En aquest cas, no hi ha subtitulació per a normooients, i s'ha subtitulat per a sords com a música ambiental: «(Música animada)». Cal dir que aquesta cançó final, tal vegada no té tanta rellevància com l'anterior, ja que no és habitual que una cançó de 3 minuts junt amb els crèdits siga emesa en televisió. A més, no té una funció rellevant o aporta informació important per al seguiment de la trama, ja que s'acaba la pel·lícula.

En segon lloc, *Ovelles i llops* compta amb 52 subtítols referents a la música. Pel que fa al format, s'ha seguit el *Llibre d'estil* de la CVMC. Així, s'ha utilitzat el color blau, entre parèntesis, amb la primera lletra majúscula, i en posició 9. A continuació es presenta una taula amb l'anàlisi de tots els subtítols referents a la música ambiental que apareixen en la pel·lícula.

Taula 11 - Música ambiental en *Ovelles i llops*

#	Text	Que descriu?	És rellevant per a comprendre la trama?
173	(Música animada)	Sensació	No
238	(Música animada)	Sensació	No
251	(Música animada)	Sensació	No
362	(Música animada)	Sensació	No
642	(Música animada)	Sensació	Sí, perquè és diegètica i està relacionat amb el subtítol 644 «(S'atura la música)».
656	(Música animada)	Sensació	No
1167	(Música animada)	Sensació	Precedeix al subtítol 1168

			«(SKINNY CANTA EN ANGLÉS)»
1186	(Música animada)	Sensació	Música en anglés del final de la pel·lícula.
970	(Música d'acció)	Sensació	No
1013	(Música d'acció)	Sensació	No
1026	(Música d'acció)	Sensació	No
435	(Música d'aventures)	Sensació	No
1187	(Música d'aventures)	Sensació	Música en anglés del final de la pel·lícula.
968	(Música d'emoció)	Sensació	No
641	(Música de fracàs)	Sensació	No
1188	(Música de misteri)	Sensació	Música en anglés del final de la pel·lícula.
17	(Música de perill)	Sensació	No
191	(Música de perill)	Sensació	No
329	(Música de perill)	Sensació	No
598	(Música de perill)	Sensació	No
685	(Música de perill)	Sensació	No
1020	(Música de perill)	Sensació	No
1061	(Música de perill)	Sensació	No
147	(Música de persecució)	Sensació	No
336	(Música de persecució)	Sensació	No
458	(Música de record)	Sensació	No
102	(Música de sorpresa)	Sensació	No
790	(Música de sorpresa)	Sensació	No
2	(Música de sospita)	Sensació	No
707	(Música de tensió)	Sensació	No
712	(Música de tensió)	Sensació	No
1120	(Música de tensió)	Sensació	No
1134	(Música de tensió)	Sensació	No
303	(Música de transformació)	Sensació	No
318	(Música de transformació)	Sensació	No
631	(Música de transformació)	Sensació	No
1129	(Música de transformació)	Sensació	No
1140	(Música de transformació)	Sensació	No
401	(Música divertida)	Sensació	No
481	(Música dramàtica)	Sensació	No
517	(Música heroica)	Sensació	No
673	(Música lenta)	Sensació	No
823	(Música melancòlica)	Sensació	No
443	(Música rock)	Tipus	No, però contrasta amb les imatges per la qual cosa pot ser interessant deixar aquesta descripció.
123	(Música tendra)	Sensació	No
196	(Música triomfal)	Sensació	No

1038	(Música triomfal)	Sensació	En aquest cas s'haguera pogut identificar la peça, ja que és coneguda (<i>La cavalcada de les valquíries</i> , de Wagner) i es pot relacionar amb el que està passant en la trama (està a punt de començar una batalla).
1139	(Música triomfal)	Sensació	No
1159	(Música triomfal)	Sensació	No
718	(Música trista)	Sensació	No
944	(Música trista)	Sensació	No
644	(S'atura la música)	Sensació	Sí, perquè és música diegètica i hi ha una reacció als personatges quan aturen la música.

Després de revisar els subtítols de música ambiental en *Ovelles i llops*, s'ha constatat que hi ha un ús generalitzat de la subtitulació de música ambiental sense prendre en consideració si aportava o no informació rellevant per a la trama. Malgrat el subtítol 443 «(Música rock)», en la resta de casos s'ha optat per utilitzar la sensació que transmet la música. Cal assenyalar els subtítols 642 «(Música animada)» i 644 «(S'atura la música)», que fan referència a música diegètica, és a dir, aquella música que escolten els personatges de l'obra.

D'altra banda, pel que fa a la música argumental, hi trobem dues cançons en anglés. La primera apareix al TCR 01:14:31 i finalitza al 01:15:02. En aquest cas, s'ha optat per subtitular-ho com informació contextual: «(SKINNY CANTA EN ANGLÉS)». Per tant, la cançó, que és diegètica, no ha estat subtitulada o traduïda. La lletra no és especialment rellevant per garantir el seguiment de la trama, però com que es tracta d'una cançó coneguda (*Never Gonna Give You Up*, de Rick Astley) potser s'haguera pogut incloure la identificació de l'obra.

En conclusió, *Coco, el drac xicotet* ha seguit el format de la norma UNE 153010 i *Ovelles i llops* el format del *Llibre d'estil* de la CVMC. Ambdues pel·lícules han subtitulat música ambiental que no era rellevant per a la comprensió de la trama, per tant, s'hauria de considerar l'omissió d'aquests subtítols en aquests casos. A més, ambdues utilitzen majoritàriament la descripció de la sensació que transmet la música, excepte *Ovelles i llops* que té un subtítol que descriu el tipus de música, «(Música rock)».

CONCLUSIONS

En aquest últim apartat es mostren les relacions entre el que es planteja en els capítols de marc teòric i els resultats obtinguts després de fer l'anàlisi. Així mateix, es respon a les qüestions plantejades en els objectius d'aquest treball i s'extrau una valoració final de tot l'estudi.

D'una banda, pel que fa a la norma UNE 153010 i el *Llibre d'estil* de la CVMC, ens preguntàvem:

- **Quines són les diferències que trobem entre la norma UNE 153010 i el *Llibre d'estil* de la CVMC?**

Després d'haver desglossat els criteris i estàndards de qualitat tant de la norma UNE 153010 de 2012 com del *Llibre d'estil* de la CVMC, cal dir que la gran part de continguts i recomanacions són coincidents o similars, malgrat algunes diferències en les especificacions. Cal destacar les diferències fonamentals que hem trobat en l'anàlisi: el nombre de caràcters per línia (30-35 en el *Llibre d'estil* i 37 en la norma UNE 153010), el color de la música i els efectes sonors (blau o roig en el *Llibre d'estil* i blanc en la norma UNE 153010), i les referències a productes infantils (recomanacions mínimes en el *Llibre d'estil* i cap recomanació en la norma UNE 153010).

- **Hi ha criteris de subtitulació quan el públic és infantil en algun dels dos marcs de referència?**

No. Com s'acaba d'explicar, únicament el *Llibre d'estil* fa referència a productes infantils, però no aporta cap especificació pel que fa a criteris adaptats a una audiència infantil. En aquest cas, ni la norma UNE 153010 ni el manual d'À Punt Mèdia serveixen com a referència per a elaborar SPS infantil amb garanties de qualitat, adequació i consistència en la totalitat de productes que se subtitulen utilitzant-los.

D'altra banda, pel que fa a la subtitulació per a sords de les pel·lícules d'animació emeses en À Punt, ens preguntàvem:

- **Ambdues pel·lícules segueixen les recomanacions del *Llibre d'estil* de la CVMC?**

No. S'ha pogut comprovar que *Coco, el drac xicotet* ha seguit fonamentalment la norma UNE 153010, mentre que *Ovelles i llops* s'ha basat en el *Llibre d'estil* de la CVMC. Així doncs, únicament l'equip d'accessibilitat d'À Punt ha seguit el manual d'À Punt Mèdia.

- **Els dos productes han seguit els mateixos paràmetres o hi ha diferències significatives?**

Hi ha diferències significatives perquè cada pel·lícula s'ha basat en normatives diferents per a la realització dels subtítols. Pel que fa al format, la diferència visual que cal destacar és la dels colors dels efectes sonors i la música. D'altra banda, cal assenyalar també que *Coco, el drac xicotet*, havent estat subtitulat per una empresa externa i no havent seguit el *Llibre d'estil* de la CVMC, ha obtingut resultats més ajustats pel que fa a l'adaptació dels subtítols a un públic infantil, com ara la velocitat més reduïda, o el menor nombre d'efectes sonors no redundants en la imatge. Es poden consultar els resultats en l'apartat 5. 2. De l'anàlisi.

- **Quines són les principals mancances pel que fa a la qualitat de la subtitulació si tenim en compte que els receptors són infants?**

Quant a la qualitat de la subtitulació dirigida a un públic infantil, principalment cal destacar la falta d'adaptació, adequació o omisió del lèxic complex (incloent-hi frases fetes, expressions connotatives, metàfores...) en ambdues pel·lícules. A més, la velocitat de lectura es podia haver ajustat més, perquè hi ha subtítols que sobrepassen la velocitat màxima recomanada tant pel *Llibre d'estil* com per la norma UNE 153010. Finalment, cal assenyalar «l'excés» de subtitulació de música ambiental, ja que en ambdues pel·lícules l'han inclòs de forma generalitzada sense tindre en compte si la informació era o no rellevant per al seguiment de la trama, o si era redundant en la informació visual.

Tot plegat, s'ha pogut complir l'objectiu d'aquest estudi, ja que s'han pogut obtenir resultats que han donat resposta a les preguntes que es plantejaven en l'anàlisi, i s'ha pogut comprovar quines són les diferències, d'una banda, entre la norma UNE 153010 (AENOR, 2012) i el *Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de Comunicació*, i de l'altra, entre dues pel·lícules d'animació subtitulades per dos equips

diferents. A més, s'han pogut identificar els casos que, segons els estudis consultats, mancaven d'una adequació ajustada a l'audiència infantil. Finalment, s'han pogut fer propostes de millora que puguen servir com a referència per a futures subtitulacions en la pràctica professional.

En conclusió, s'estima que és necessària l'adequació a les necessitats del públic de la SPS de productes infantils, així com l'establiment d'uns criteris de referència que garantisquen la coherència i l'homogeneïtat de tota la SPS infantil de la televisió d'À Punt Mèdia.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

AENOR. 2012: Norma UNE 153010: *Subtitulado para personas sordas y personas con discapacidad auditiva. Norma Española. UNE 153010*. Madrid, AENOR

Bureau International d'Audiophonologie (Ed.) (1997). *BIAP Libro Recomendaciones*. Disponible en: http://www.sld.cu/galerias/pdf/sitios/rehabilitacion-logo/libro_biap_audiologia.pdf

Centro Español del Subtitulado y la Audiodescripción (2007, 3 de juliol). *El 95% de los niños sordos nacen en familias oyentes y usan el lenguaje oral*. Disponible en: <https://www.cesya.es/articulos/200707031246>

Chaume Varela, F. (2013). La traducción audiovisual: Nuevas tecnologías, nuevas audiencias. *Atti del 12° Congresso dell'Associazione Italiana di Linguistica Applicata* (pp. 143-159). Perugia: Guerra Edizioni.

De los Reyes Lozano, J. (2015). *La traducción del cine para niños. Un estudio sobre recepción*. [Tesis doctoral, Universitat Jaume I, Université de Reims Champagne-Ardenne]. Disponible en: <https://www.tdx.cat/handle/10803/334991>

FIAPAS. Confederación Española de Familias de Personas Sordas. *Qué es la sordera*. Disponible en: <http://www.fiapas.es/que-es-la-sordera>

Instituto Nacional de Estadística. (Ed.) (2008). *Encuesta de Discapacidad, Autonomía Personal y Situaciones de Dependencia 2008*. Disponible en: <https://www.ine.es/jaxi/Tabla.htm?path=/t15/p418/a2008/hogares/p02/modulo1/10/&file=03002.px>

Reial Decret Legislatiu 1/2013, de 29 de novembre, pel qual s'aprova el text refós de la Llei general de drets de les persones amb discapacitat i de la seua inclusió social

Tamayo Masero, A. (2015) *Estudio descriptivo y experimental de la subtitulación en TV para niños sordos. Una propuesta alternativa*. [Tesis doctoral, Universitat Jaume I]. Disponible en: <https://www.tdx.cat/handle/10803/353962#page=1>

Xambó, Rafael, Rosa Agost, Anna Peña, Nathalie Torres, Josep Palomero, Remei Blasco i Josep Garcia. 2017. Llibre d'estil de la Corporació Valenciana de Mitjans de

Comunicació. À Punt Mèdia, Generalitat Valenciana. 1a Edició. [En línia. Disponible en:
https://www.cvmc.es/wp-content/uploads/2017/12/Libre-destil-CVMC_web.pdf

REFERÈNCIES VIDEOGRÀFIQUES

Der kleine Drache Kokosnuss (Coco, el drac xicotet, Hubert Weiland, Nina Wels, 2014)

Volki i ovtzy. Beezumnoe prevrashchenie (Ovelles i llops, Andrey Galat, Maksim Volkov, 2016)